

Matěj Bílý

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme! Některé aspekty debaty o XX. sjezdu KSSS ve vybraných nižších organizacích KSČ

V únoru 1956 odhalil první tajemník ÚV KSSS Nikita Chruščov na XX. sjezdu své strany tzv. kult osobnosti. Pod tímto eufemismem se skrývaly brutální, mnohdy nezákonné metody charakteristické pro stalinskou formu vlády, které nejen v SSSR, ale též v jeho satelitech postihly široké vrstvy obyvatel, včetně loajálních komunistů. Událost představovala šok pro celé komunistické hnutí, a to i v Československu, byť jeho následky zde byly mnohem méně bouřlivé než v případech jiných států východního bloku, především Polska a Maďarska. Přesto je rok 1956 často pojímán jako přelom, definitivní tečka za stalinistickým obdobím v Československu. Nežřídka se objevuje tvrzení, že právě tento otřes odstartoval proměnu komunistické moci a její relativní a postupnou liberalizaci, která vyústila o 12 let později v Pražské jaro.

Rokem 1956 v Československu, tedy i reakcí KSČ na XX. sjezd KSSS, se zabývalo mnoho tuzemských i zahraničních historiků.¹ Většinou na problém nahlíželi centrální optikou, zaměřovali se na dění v nejvyšších patrech stranického a státního aparátu, případně na obecné společenské fenomény. Výzkum regionálních aspektů probíhal izolovaně a často se omezoval na jeden konkrétní kraj či jeden až dva okresy.² Analýza čerpající z regionálních pramenů přitom může dosavadní poznatky o tehdejší dění výrazně doplnit a poskytnout vrstevnatější obraz. Platí to především v případech, kdy není zkoumán pouze jeden region a ze zjištěných poznatků lze vyvodit i obecnější trendy. Tématem následující studie je tak bouřlivá diskuse, která po XX. sjezdu KSSS proběhla v nižších patrech KSČ. Její aspekty jsou rozebrány primárně na příkladu tří krajů a čtyř okresů. Jedná se o kraje Plzeň, Praha a Olomouc, na okresní úrovni o Plzeň-město, Tachov, Příbram, Kolín. Daný výběr reflektuje aktuální stav širšího regionálního výzkumu.³ Pramenná báze vychází především z dokumentace tamních krajských a okresních výborů (KV a OV) KSČ. Tyto materiály zároveň v hojně míře referují i o náladách panujících v základních organizacích strany.

1 Srov. KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. ÚSD AV ČR, Praha 1993; TÝŽ: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Barrister & Principal, Brno 2005; BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Prostor, Praha 2001; PEŠEK, Jan: *Slovensko v letech 1953–1957. Kapitoly z politického vývoje*. Pries – ÚSD AV ČR, Brno, 2001; PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008; KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Argo, Praha 2009; KOLÁŘ, Pavel: *Strana jako utopie. Komunistická identita po pádu stalinismu. Soudobé dějiny*, 2012, roč. 19, č. 2, s. 227–255; McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“? The Communist Party of Czechoslovakia, Popular Opinion and the Crisis of Communism, 1956*. In: *Cold War International History Project*, Working Paper 66, Washington 2013.

Události roku 1956, resp. celý proces destalinizace v Československu by vydaly na obsáhlou monografii. Tento text si rozhodně neklade za cíl postihnout je v plné míře ani je zásadně reinterpretovat. Namísto toho se snaží prohloubit a upřesnit dosavadní poznatky o dopadech XX. sjezdu KSSS na fungování KSČ a potažmo na širší společensko-politickou situaci v ČSR. Zaměřuje se především na šíření informací v rámci strany, praktické změny jejích mechanismů na krajské a okresní úrovni, ale též na proměnu narativů, od nichž komunistická moc odvozovala svou legitimitu,⁴ a na její vnímání níže postavenou stranickou garniturou. Na základě regionálních pramenů se pokouší poskytnout o něco plastičtější pohled na struktury KSČ na konci stalinské éry.

Jednotlivé fáze diskuse a vnitrostranická informovanost

Pro pochopení vnitrostranické diskuse o závěrech XX. sjezdu KSSS je nezbytné připomenout, že probíhala v několika fázích, během nichž se informovanost jednotlivých organizačních úrovní KSČ značně vyvíjela. Mezi historiky nepanuje shoda v tom, kteří představitelé zemí východního bloku byli s tajným Chruščovovým referátem obeznámeni rovnou v Moskvě. Sovětští činitelé pravděpodobně poskytli jeho přepis přítomným vůdcům všech vládnoucích stran již 25. února 1956.⁵ Českoslovenští funkcionáři nepředstavovali výjimku. Chruščovovu řeč přímo neslyšeli, ještě týž večer však obdrželi její písemný záznam. Československá delegace – bez prvního tajemníka Antonína Novotného a ministra vnitra Rudolfa Baráka, kteří v sovětské metropoli setrvali déle⁶ – o XX. sjezdu KSSS informovala politbyro ÚV KSČ den po svém návratu do Prahy, tedy 27. února. Podané zprávy členy nejvyššího orgánu strany zaskočily. Padlo rozhodnutí urychleně uspořádat krajské stranické aktivity,⁷ které by s děním na moskevském sjezdu alespoň rámcově seznámily i nižší patra KSČ. Schůze měly proběhnout 5. a 6. března.⁸

Stranické vedení, obdobně jako v případě jiných zemí sovětské sféry vlivu, se nejprve snažilo šíření Chruščovova vystoupení zabránit. O jeho obsahu tisk fakticky mlčel.⁹

2 Průkopnická je v tomto ohledu práce J. Mrňky věnující se dění v okresech Zábřeh a Šumperk na Olomoucku. MRŇKA, Jaromír: *Svěblavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumberska a Zábřezska v letech 1945–1960*. ÚSTR, Praha 2016.

3 Text je výstupem projektu ÚSTR *Převzetí, upevnění a proměny panství KSČ v českých zemích 1945–1956, regionální komparace*, který analyzuje klíčové momenty zkoumaného období na příkladu čtyř krajů a osmi okresů, jejichž výběr proběhl na základě obecněji definovaných kritérií.

4 Pojem legitimita je v textu chápán především jako způsob ospravedlnování existence platného společensko-politického řádu.

5 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 39.

6 Důvody obsírně in KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 367–369.

7 Aktivity se skládaly z profesionálních funkcionářů stranického aparátu, přičemž zahrnovaly i neagilnější stranické dobrovolníky.

8 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 129–130; NA, f. Politické byro ÚV KSČ (dále jen 1261/0/11), sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

9 Zprávu o projevech přednesených na XX. sjezdu KSSS přinesl 6. 3. 1956 časopis *Nová mysl*. V publikovaných materiálech učinil škrty, které nad veškerou pochybnost odrážely úmyslné cenzurní zásahy. List suše konstatoval, že sjezd vyslechl vystoupení N. Chruščova *O kultu osobnosti a jeho důsledcích* a přijal k němu rezoluci. Její podstatu nepřiblížil. Chyběla též zmínka o zásadním dvacátém zasedání sjezdu, datum zaznamenaných jednání končilo 24. února. Aby tato skutečnost unikla pozornosti, sjezd nebyl přesně datován. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 51–53.

Matěj Bílý

Tomu odpovídaly i prvotní podklady pro chystanou vnitrostranickou diskusi, které na základě pověření politbyra sestavil předseda vlády Viliam Široký. V materiálu nazvaném *Směrnice politického byra ÚV KSČ ke kampani k výsledkům XX. sjezdu KSSS* se rozhodl upozadit některé otázky, mimo jiné odhalení kultu osobnosti. Nezmínil též Stalinovy zločiny či porušování zákonů, k němuž v předchozí éře docházelo.¹⁰ Širokého postoj fakticky kopírovaly směrnice pro referenty vystupující na stranických aktivech, které politbyro vydalo 1. března. Přesto bylo zřejmé, že některým citlivým politickým tématům se zcela vyhnout nepodaří. Vyjma ekonomických příslibů XX. sjezdu KSSS, například zkrácení pracovní doby, nivelizace mezd a posílení důchodového zabezpečení, s jejichž aplikací se počítalo i v československém prostředí, tak debata měla reflektovat i formy přechodu různých zemí k socialismu, kritiku kultu osobnosti a s ním související zásadu kolektivního vedení či problémy ideologické výchovy. Politbyro zpočátku operovalo s vágní tezí, že před XIX. sjezdem KSSS v roce 1952 došlo v SSSR k závažnému rozšíření kultu osobnosti. Deklarovalo, že je nutné otázce věnovat náležitou pozornost, jelikož se odrazila i v ostatních komunistických stranách, které se také dopustily jistých chyb. O negativních dopadech tohoto fenoménu měli být zpraveni nejen straníci, ale též bezpartijní veřejnost. Zároveň zaznělo ujištění, že KSSS se v posledních letech vydala cestou obnovy „leninských norem“ stranického života. Přímé odkazy na Stalinovy zločiny chyběly. Kromě proměny mezinárodní situace byly pro československé prostředí akcentovány pojmy jako *kolektivnost vedení, dodržování demokratických zásad stranického života, boj proti administrativním a kancelářsko-byrokratickým metodám* či *rozvoj kritiky a sebekritiky*. Vedení KSČ, vědomé si výbušnosti uvedených otázek, též zdůraznilo, že při prezentaci závěrů XX. sjezdu KSSS je nezbytné zachovat jednotu strany.¹¹ Tento výklad v zásadě odpovídal tomu, co zaznělo v hlavních referátech přednesených zástupci ÚV KSČ na pravidelných březnových okresních stranických konferencích.¹²

Úvodní debata v nejvyšších stranických patrech ukazuje, že o Stalinových zločinech neměl nikdo chuť diskutovat. Pozornost byla věnována hlavně ekonomickým aspektům, obzvláště krácení pracovní doby a zvyšování produktivity práce. Proti tomu však po svém návratu z Moskvy vystoupil Novotný. Na schůzi politbyra 7. března Širokého materiál odmítl s konstatováním, že na stranických aktivech je nutno hovořit o některých otázkách, včetně Stalinova kultu osobnosti, obšírněji. První tajemník také zdůraznil, že je třeba začít uplatňovat právo člena strany kritizovat nadřazené instance zakotvené ve stanovách KSČ. Navzdory tomu se zdá pravděpodobné, že ani Novotný počátkem března neplánoval Chruščovův referát uveřejnit v plném znění.¹³

10 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 130.

11 NA, f. 1261/0/11, sv. 87, a. j. 105/12, Stanovisko politického byra ÚV KSČ k některým otázkám, které vyplynuly z jednání XX. sjezdu KSSS, 1. 3. 1956.

12 Tamtéž, f. Oddělení stranických orgánů 1945–1960 (dále jen 1261/2/33), a. j. 3062, Zpráva z městské konference v Plzni konané 17.–18. 3. 1956; tamtéž, a. j. 3076, Protokol z okresní konference KSČ v Tachově, konané dne 17. a 18. března 1956 – Druhý den zasedání; *Státní okresní archiv* (dál jen SOkA) Kolín, f. KSČ – Okresní výbor Kolín (dále jen OVK), inv. č. 8, Okresní konference KSČ Kolín 17. a 18. března 1956; *SOkA Příbram*, f. KSČ – Okresní výbor Příbram (dále jen OVP), Zápis ze zasedání OV KSČ v Příbrami, konaného 19. června 1956.

13 První tajemník ÚV KSČ v Moskvě o charakteru kampaně po XX. sjezdu osobně hovořil s členem politbyra ÚV KSSS Michailem Suslovem. Z pramenů nelze zjistit, jaké instrukce Novotný v Kremlu dostal.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

Kampaň k závěrům XX. sjezdu KSSS se v KSČ rozběhla zhruba tři měsíce po návratu československé delegace z Moskvy. Její průběh a závažnost překračovaly hranice běžné při obdobných akcích. Navzdory svému poměrně krátkému trvání významně a dlouhodobě ovlivnila politický život a myšlení v zemi.¹⁴ Autority v nižších patrech KSČ byly k projednávání otázek podněcovány z ústředí, přesto lze vypozařovat lokální specifika.¹⁵ Prvotní pokyn k prostudování materiálů sjezdu sovětských komunistů sice vydal ÚV KSČ, praktickou realizaci besed a školení v základních organizacích však řídily přímo okresní, případně městské stranické výbory. O jejich průběhu také měla být informována byra, tedy fakticky nejvyšší grémia těchto orgánů. Od počátku se počítalo s časově omezenou kampaní.¹⁶ Okresní výbory KSČ měly na pokyn stranického ústředí zajistit konání mimořádných členských schůzí k XX. sjezdu KSSS do 16. března; veřejné stranické schůze pak měly proběhnout do konce měsíce.¹⁷ Je evidentní, že o závažných otázkách měli být informováni i obyvatelé stojící mimo KSČ. Stranický aparát však hodlal postupovat dle zařitého scénáře – nejprve prezentoval preferovaný výklad událostí svým členům, kteří měli následně pomoci šířit tuto interpretaci mezi bezpartijními. V tomto směru se měly angažovat především základní organizace.¹⁸ Přetrvával tak rozdílný přístup režimu k členům strany a ke zbytku obyvatelstva. První skupina měla mít dle daného konceptu přednostní právo na informace o závažném dění.

Na výše zmíněné schůze krajských aktivů z 5. a 6. března navázaly aktivity okresních a základních organizací, národních výborů i masových organizací. Teprve poté následovala stranická pléna, členské i veřejné schůze v základních organizacích. Proběhly během března za hojné účasti,¹⁹ přičemž podle historika Jiřího Pernese je charakterizovala snaha referentů říci toho co možná nejméně.²⁰ Dění v Plzeňském kraji mu dává do značné míry za pravdu. Aktivity v tamních okresech k XX. sjezdu KSSS se uskutečnily před 13. březnem. Nejasné teze referujících členů tamního krajského výboru KSČ o kolektivním vedení rezonovaly mezi okresní stranickou garniturou vcelku pozitivně.²¹ Nespokojenost však mnohdy vyvolávala délka projevů a z ní vyplývající omezený prostor

Dá se však usuzovat, že jej Suslov nabádal, aby Stalin byl kritizován adresně a jmenovitě. PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 130–131.

14 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 373.

15 MRŇKA, Jaromír: *Světlavá periferie*, s. 159.

16 *Archiv města Plzně* (dále jen AMP), f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Návrh na zajištění usnesení ÚV KSČ o studiu materiálů XX. sjezdu KSSS v útvech stranického školení, 14. 3. 1956.

17 NA, f. 1261/0/11, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

18 *SOka Příbram*, f. KSČ-OVP, k. 8, Zápis ze zasedání BOV KSČ dne 22. 3. 1956.

19 O aktivy byl mimořádný zájem. Mnoho funkcionářů si dokonce nechalo ujet vlak, aby nemuseli schůze opouštět předčasně. V Horažďovicích se zase několik řadových straníků domáhalo přístupu na okresní aktiv, byt neměli pozvánku. *SOA Plzeň*, f. KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň (dále jen ZKVP), k. 126, Hodnocení aktivů k projednání výsledků XX. sjezdu KSSS na okresech v Plzeňském kraji, 24. 3. 1956. Podrobná statistika účasti v jednotlivých krajích in KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 374.

20 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 131.

21 Někteří funkcionáři tvrdili, že kolektivní vedení se v kraji již v praxi uplatňuje. Za příklad dávali základní organizace v horažďovickém a tachovském okrese. S ohledem na průběh pozdější debaty o kultu osobnosti na Tachovsku toto hodnocení neodpovídalo realitě a členové aktivu v březnu ještě plně nechápali, co pojem kolektivní vedení za aktuální situace znamená.

Matěj Bílý

pro následnou diskusi.²² Jaromír Mrňka správně konstatuje, že v této fázi byl materiál na lokální úrovni chápán spíše jako výzva k otevření debaty nad mírou, resp. absencí potřebné kritiky a sebekritiky nadřazených funkcionářů, což se v zásadě dotýkalo každodenní rutiny vnitrostranického života.²³ Navíc XX. sjezd KSSS v té době nepředstavoval hlavní náplň stranických schůzí. Jak ukazuje příklad kolínského okresu, obšírně se rozebíraly i běžné problémy, stejně jako třeba „základní formy práce“ bývalých národních socialistů.²⁴

Nekonkrétnost charakterizující úvodní fázi debaty se brzy ukázala jako neúnosná. Největší zájem stranických posluchačů vcelku pochopitelně přitahovaly ty části Chruščovova referátu, jež se týkaly kolektivního vedení a kultu osobnosti. Otázky přítom nemířily pouze na situaci v Sovětském svazu,²⁵ ale nepříjemně se dotýkaly také domácího prostředí. Stranici požadovali mimo jiné vysvětlení, jak se kult osobnosti negativně projevoval v mezinárodním dělnickém hnutí a konkrétně v Československu. Zajímali se též o rozdíl mezi kultem osobnosti a oceňováním „nepopíratelných zásluh“ předních revolucionářů V. I. Lenina a J. V. Stalina, ale též Klementa Gottwalda. Polovičaté informace tedy působily v nižších patrech KSČ zmatek. Zpráva pro schůzi politbyra ze 17. března navíc varovala, že některé dotazy jsou kladeny v očekávání dalších „senzačních odhalení“. První tajemník ÚV KSS Karol Bacílek tak na jednání musel přiznat, že k určitým otázkám, například osobnosti Stalina, se bude strana muset vyjádřit obšírněji.²⁶ Reagoval tím i na komplikace, které lokálním stranickým funkcionářům působil západní rozhlas, který o Stalinových zločinech začal informovat bezprostředně po XX. sjezdu KSSS.²⁷

Nejpozději do poloviny března byla členská základna KSČ s obsahem tajné zprávy rámcově seznámena, přinejmenším z neoficiálních zdrojů. Oficiální pojmy „kult osobnosti“ a „kolektivní vedení“ proti tomu nabyly podoby ideologické šablony a nekonkrétního politického termínu. První z nich univerzálně označoval příčinu všech problémů, druhý pak cestu k jejich nápravě.²⁸ Z okresů tak přicházela hlášení, že stranici nejsou s dosavadním vysvětlením problematiky ústředím spokojeni. Nižší funkcionáři si stěžovali, že musí odpovídat na dotazy členské základny, byť o situaci sami nemají

22 Patrně to bylo především v okrese Stod. *Státní oblastní archiv* (dále jen SOA) *Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Hodnocení aktivů k projednání výsledků XX. sjezdu KSSS na okresech v Plzeňském kraji, 24. 3. 1956.

23 MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie*, s. 159.

24 *SOKa Kolín*, f. KSČ-OVK, inv. č. 077, Zpráva o zhodnocení měsíčního hlášení, schůzové činnosti a příspěvkové morálce v měsíci březnu, 12. 4. 1956.

25 Typicky se objevovaly dotazy, proč se rozhodný boj proti kultu osobnosti nevedl již za Stalinova života, když ve vedení KSSS figurují stejní funkcionáři, kteří neprovedli větší sebekritiku. Straníky též zajímalo, do jaké míry souvisí odhalení „zločinných aktivit Lavrentije Beriji“ s metodami práce Stalina.

26 *NA*, f. 1261/0/11, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

27 MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie*, s. 161. Chruščov sice prohlásil, že jeho referát o Stalinových zločinech nesmí nikdy proniknout na veřejnost, sám se tím však příliš neřídil a nepodnikl v tomto směru žádná důsledná opatření. Není překvapivé, že politicky atraktivní materiál brzy unikl na Západ. V československých podmínkách ho následně šířily zahraniční rozhlasové stanice jako Hlas Ameriky či Svobodná Evropa. Jeho plné znění také nad územím ČSR rozhazovaly balóny, které vysílala druhá uvedená stanice ještě předtím, než tajnou zprávu prvního tajemníka ÚV KSSS oficiálně zveřejnilo 4. června americké ministerstvo zahraničí. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 58–59.

28 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 375, 380.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

jasno.²⁹ Problém lze ilustrovat na příkladu Příbramska, kde okresní instruktoři vysílání do základních organizací nedokázali mnoho dotazů týkajících se kultu osobnosti vysvětlit a aparát okresního výboru KSČ zasypávali žádostmi o správné interpretace.³⁰ Dané otázky však v této fázi debaty mnohdy nedokázali patřičně zodpovědět ani krajszí funkcionáři, kteří lamentovali, že právě nepřipravenost komunistů zvyšuje mezi obyvateli zájem o zprávy západního rozhlasu.³¹ Na Tachovsku nejasnosti neodstranila ani skutečnost, že s přípravou okresních instruktorů vysílaných do základních organizací pomáhali hostující školitelé KSSS.³² Je nanejvýš pravděpodobné, že uvedené aspekty značně přispěly k Novotného rozhodnutí vnitrostranickou diskusi o XX. sjezdu KSSS zásadním způsobem rozšířit. Za dané situace se mu zřejmě jevilo účelnější postavit se k otázce otevřeněji, a omezit tím její živelné probírání, které mohlo legitimitou komunistické moci otrást mnohem více. Vedení KSČ tím pasoval do pozice moderátora debaty, čímž alespoň částečně omezil šířící se nedůvěru mezi straníky a navíc získal i jistou možnost nastavovat směr a mantinely celé diskuse.

Druhou etapu vnitrostranické kampaně k XX. sjezdu KSSS odstartovalo zasedání ÚV KSČ konané ve dnech 29. a 30. března 1956. Novotný na něm přednesl referát o závěrech moskevského sjezdu, v němž hlavní pozornost již zaměřil na odhalení kultu osobnosti. Tato větší míra otevřenosti se stále týkala pouze členů ústředního výboru – řadoví členové strany, stejně jako občané mimo KSČ, se prozatím s přesným obsahem Chruščovovy řeči seznámit neměli.³³ Novotného vystoupení bylo označeno za přísně tajné.³⁴ Krajské, okresní a základní stranické organizace měl s referátem prvního tajemníka ÚV KSSS obeznámit hutný výtah z Novotného projevu, což posunulo debatu do další, nejotevřenější a nejbouřlivější fáze. Na situaci v Plzeňském kraji lze ukázat, jak strana při šíření materiálu postupovala. Referát o jednání ÚV KSČ přednesl již 31. března na rozšířené schůzi byra KV KSČ v Plzni vedoucí tajemník Jan Hlína. Zasedání se účastnili všichni vedoucí oddělení krajského výboru a vedoucí tajemníci všech okresních organizací KSČ na Plzeňsku. Hlína doporučil, aby se chystané členské schůze konaly nadvakrát – na první se měl obsáhlý referát přečíst, což mnohdy trvalo i čtyři hodiny, teprve na druhou měla proběhnout diskuse. S ohledem na výbušnost celého materiálu se počítalo s tím, že ke správnému vysvětlení bude třeba mimořádného úsilí stranického aktivu.³⁵ Opět je třeba zmínit, že ústředí koncipovalo diskusi jako časově omezený proces. Novotného referát měly všechny základní organizace projednat nejpozději do 20. dubna, kdy se předpokládal konec vnitrostranické debaty.³⁶ Důvod byl prostý – po tomto datu měl totiž projev začít šířit tisk s cílem seznámit se závěry i mimostranickou veřejnost. Komunisté měli být tou dobou z předešlých schůzí náležitě poučeni, jak s nestraníky o té-

29 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 56–57.

30 SOkA Příbram, f. KSČ-OVP, k. 8, Zápis ze zasedání byra OV KSČ dne 26. dubna 1956.

31 *Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc* (dále jen ZAOPO), f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

32 SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 34, Informační zpráva o schůzové činnosti od 18. 3.–24. 3. 1956.

33 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 132.

34 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 61.

35 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Zápis 54. schůze byra krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 31. 3. 1956.

36 Tamtéž, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

Matěj Bílý

matu debatovat. Situace se však vyvinula jinak. Jelikož teze projevu prvního tajemníka ÚV KSČ unikly na Západ a zveřejnila je zahraniční média, československé deníky musely reagovat a text na své stránky zařadit dříve, než se plánovalo (vyšel 10. dubna 1956).³⁷

Pléna krajských výborů KSČ, většinou rozšířená o okresní vedoucí tajemníky, projednávala Novotného referát ve dnech 3. a 4. dubna. V některých případech, jako v Olomouckém kraji, ústředí tento termín direktivně posunulo tak, aby bylo možné na program zařadit právě usnesení ÚV KSČ k otázkám XX. sjezdu KSSS.³⁸ Vedení strany mělo zájem udržet zavedené postupy, a tím minimalizovat živelnost diskuse. Samotný scénář dubnových členských schůzí byl definován bezprostředně poté na úrovni okresů. Na okresních aktivech a plenárních zasedáních se s referátem Novotného seznámili i předsedové základních organizací.³⁹ Byli mj. instruováni, aby na schůzích v každém případě upustili od jinak běžného potlačování kritiky a naopak ji usnadňovali. Vyšší instance KSČ na druhou stranu hodlaly mít o zaznívajících názorech přehled. O průběhu schůzí tak na okresy přicházely podrobné zprávy.⁴⁰ Okresní aparáty je následně vyhodnocovaly a předávaly krajským stranickým orgánům, které připravovaly souhrnné informace pro ústředí. Během první poloviny dubna, kdy debata probíhala nejinenzivněji, dostávaly krajské aparáty prakticky denní hlášení. Obsáhlá a často pečlivě vedená dokumentace k vnitrostranické diskusi o závěrech XX. sjezdu KSSS ilustruje, o jak zásadní otázku se z pohledu KSČ jednalo. Je evidentní, že stranické struktury v nezvykle vzrušené debatě o klíčových otázkách, které XX. sjezd KSSS otevřel, spatřovaly silně destabilizující potenciál pro mocenské zřízení. Kladly proto maximální důraz na sledování prezentovaných názorů a schopnost jednotlivých pater KSČ držet diskusi v požadovaných mantinelech.⁴¹

Alespoň v případě Plzně a Prahy disponovali zprávami o průběhu debaty v okresech a základních organizacích všichni členové KV KSČ.⁴² Tento systém však měl trhliny. Městský výbor (MěV) KSČ v Plzni, stojící fakticky na úrovni okresu, se například obával, zda o schůzích základních organizací dostane nezkrácené informace. Proto na ně

37 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956.

38 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956; SOA Praha, f. KSČ – Středočeský krajský výbor Praha (dále jen SKVP), k. 41, Protokol z rozšířeného zasedání Krajského a městského výboru Komunistické strany Československa v Praze, v úterý dne 3. dubna 1956; SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

39 Novotného referát se projednával na plénech okresních výborů KSČ ve dnech 4. a 5. dubna. Zasedání byla většinou rozšířena o předsedy základních organizací, pracovníky aparátu, stranické referenty a lektory. Tamtéž (při více citacích se vždy vztahuje na tu poslední), k. 126, Informační zpráva č. 13, 7. 4. 1956.

40 Vedoucí tajemník OV KSČ Tachov J. Sláma např. instruoval podřízené funkcionáře, aby zprávy o průběhu schůzí v základních organizacích podávali do druhého dne. SOka Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířená o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

41 Pro příklad, v SOA Plzeň čítá dokumentace průběhu členských schůzí organizací KSČ v kraji k XX. sjezdu KSSS celé čtyři kartony. Rozsah těchto materiálů lze srovnat pouze s šetřením nepokojů, které na Plzeňsku doprovázely vyhlášení ménové reformy v červnu 1953.

42 SOA Praha, f. KSČ–SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 35, 13. 4. 1956; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 126, Program 56. schůze byra krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 14. 4. 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

raději vysílal vlastní aktivisty a členy pléna.⁴³ Na MěV v Plzni měli špatnou zkušenost s výpovědní hodnotou předávaných hlášení, která dokumentovala mnohdy stále neefektivní spolupráci mezi okresy a základními organizacemi. Situace na Příbramsku pak ukazuje, že podobné problémy v některých případech panovaly i ve vztahu okresních a krajských výborů.⁴⁴ I z tohoto důvodu apeloval vedoucí tajemník plzeňského KV KSČ Hlína na členy krajského pléna, aby se příslušných schůzí v okolí svého bydliště a na pracovištích účastnili.⁴⁵ Navzdory těmto mimořádným opatřením se nepodařilo získat zprávy ze všech proběhnuvších schůzí.⁴⁶ To jen potvrzuje, že ani v roce 1956 nebyly na nižší stranické úrovni nastoleny skutečně účinné komunikační mechanismy.

Uvedli jsme, že na Plzeňsku kladlo krajské vedení důraz na otevřenost kritiky a diskuse.⁴⁷ Situace se však v jednotlivých regionech značně lišila. Obvinění vůči Stalinovi obsahovala číslovaná brožurka s výtahem z Novotného referátu, kterou zástupci ústředí či kraje předčítali v základních organizacích. Po projednání se měla promptně vrátit na ústřední výbor. Tento postup neunikl kritice z nižších pater strany.⁴⁸ Někteří funkcionáři, například tehdejší pracovník ústředního aparátu Jiří Pelikán, zpětně vypověděli, že na základě instrukce stranického centra se měla brožura pouze přečíst bez podněcování diskuse.⁴⁹ Tomu odpovídal kupříkladu průběh schůzí na Slovensku, především v Bratislavě a Prešově, kde absence debaty přítomné straníky velmi rozladila.⁵⁰ Diskuse se však mnohdy nekonala především z důvodu, že mnohahodinový referát přítomné posluchače zcela vyčerpal.⁵¹ Závažnost odhalení straníky často také zaskočila natolik, že

43 Tamtéž, k. 55, Zpráva o dosavadním průběhu členských schůzí, na kterých se projednává referát s. Novotného přednesený na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. 3. 1956.

44 Stranická hlášení z Příbramska o debatě o XX. sjezdu KSSS byla velmi povrchní. Zřejmě šlo o důsledky špatně fungujícího okresního aparátu a také silné neochoty tamní stranické garnitury se otázkou zabývat. OV KSČ Příbram ostatně spadl mezi pět okresních organizací Pražského kraje, které vykazovaly největší problémy při plnění stranických úkolů v souvislosti s XX. sjezdem KSSS a II. celostátní konferencí KSČ. Byro pražského KV jim proto v létě 1956 věnovalo zvláštní pozornost. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 42, Materiál pro zasedání krajského výboru KSČ v Praze dne 14. července 1956.

45 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

46 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zpráva o dosavadním průběhu členských schůzí, na kterých se projednává referát s. Novotného přednesený na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. 3. 1956.

47 Vedoucí tajemník KV KSČ v Plzni Hlína například na plénu KV konstatoval, že kvůli nedostatku času se nepodařilo diskusi ukončit. Přislíbil však její pokračování poté, co členové krajského výboru „prohloubí a načerpají zkušenosti“ z členských schůzí. SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

48 Dle původního plánu měla každá základní organizace dostat brožuru s podstatnou částí Novotného projevu, kterou by po třech měsících vrátila ke zničení. Vedoucí tajemníci okresních výborů měli obdržet výtisk referátu v plné délce a následně ho přednést na stranickém okresním plénu. V základních organizacích ho měli přečíst předsedové, případně členové výboru nebo referent OV. Tato skutečnost neunikla kritice například na Plzeňsku. Vesnická organizace Nekvasovy žádala vysvětlení, proč je třeba materiál vracet a proč jsou kolem něj tajnosti, když západní rozhlasové stanice jsou o jeho obsahu již podrobně informovány. Tamtéž, k. 126, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956; ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

49 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 65.

50 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“*, s. 13.

51 Podobné zprávy přicházely z Příbramska. S ohledem na přístup tamní stranické garnitury k odhalením XX. sjezdu KSSS nelze vyloučit, že pravým důvodem absence diskuse byl zásah okresních funkcionářů. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956.

Matěj Bílý

jednoduše nedokázali rychle zaujmout stanovisko. Záleželo tak na instrukcích z kraje, zda obdobně jako na Plzeňsku proběhlo i druhé kolo schůzí, kde se již o Novotného referátu debatovalo.⁵² Nejednotný byl v tomto směru zřejmě i přístup pracovníků ústředního výboru. Výše popsaná snaha zamezit debatě na Slovensku kontrastovala s vystoupením instruktora ÚV KSČ Dragouna na okresním stranickém plénu v Tachově, kde doporučoval informovat straníky pravdivě a nechat diskusi volný průchod. Deklaroval, že každý člen strany si má vytvořit vlastní názor, byť by byl nesprávný.⁵³ Jasně se tedy ukazuje, že v roce 1956 KSČ ani vzdáleně nepředstavovala názorový monolit.

Na jednáních krajských a okresních výborů KSČ, které Novotného referát řešily počátkem dubna, mnohdy rezonovala silná kritika stranického ústředí za dosavadní laxní přístup k informování straníků. Člen pražského MěV KSČ Jiří Pilař⁵⁴ například deklaroval, že Novotného referát přišel přinejmenším o 14 dní později. Poukázal na situaci v Polsku, kde debata v základních organizacích Polské sjednocené dělnické strany probíhala již druhým týdnem.⁵⁵ Podobné lamentování opakovaně zaznělo na zasedání KV KSČ v Olomouci, kde dokonce padlo obvinění, že v ústředním výboru musí sedět někdo, kdo materiál s předstihem předal Svobodné Evropě.⁵⁶ Členové OV KSČ Kolín si stěžovali, že směrnice ke kultu osobnosti dorazily na okresy *minutu před dvanáctou, ne-li po ní*. Poukazovali, že KSČ kvůli tomu zatím nedokázala převzít iniciativu a debatu patřičně usměrňovat: *Reakce již bourá pomníky – a my místo abychom měli argumenty, teprve projednáváme*.⁵⁷

Podobně kriticky vystupovala nejnižší patra KSČ. Například stranická útvarová organizace SNB v Klatovech na Plzeňsku se pozastavila nad tím, že ÚV KSČ oficiálně zareagoval na XX. sjezd KSSS až koncem března, ačkoliv západní propagandistické letáky se na československém území objevily již počátkem měsíce.⁵⁸ Na Olomoucku a především na Plzeňsku se situace srovnávala s měnovou reformou v roce 1953, kdy komunističtí

52 Tato strategie nebyla přijímána bez výhrad. Proti pořádání druhého kola schůzí vystoupil například vedoucí tajemník MěV KSČ Plzeň Jaroslav Samek. Formálně argumentoval tím, že referát a debata budou zbytečně rozměňovány. *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa (nedatováno, 1956); tamtéž, k. 126, Hodnocení aktivit k projednání výsledků XX. sjezdu KSSS na okresech v Plzeňském kraji, 24. 3. 1956.

53 Dragoun si posteskl, že v KSČ toto dosud nebylo zvykem. Odkázal na Novotného teze, že komunisté se bojí kritizovat, přičemž apeloval, aby se s touto praxí skoncovalo. *SOka Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířeného o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

54 KV KSČ Praha a MěV KSČ Praha často zasedaly společně. Jejich vztah byl do roku 1956 velmi nejasný, jejich kompetence se vzájemně prolínaly, což komplikovalo činnost obou grémií. Není překvapivé, že v rámci diskuse o XX. sjezdu KSSS byla tato otázka otevřena a byro KV KSČ Praha dostalo za úkol předložit na II. celostátní konferenci KSČ návrh řešení. *SOA Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 41, Usnesení krajského výboru KSČ v Praze ze dne 28. dubna a 2. května 1956.

55 Tamtéž, Protokol z rozšířeného zasedání Krajského a městského výboru Komunistické strany Československa v Praze, v úterý dne 3. dubna 1956 v budově sekretariátu KV KSČ.

56 *ZAOPO*, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

57 *SOka Kolín*, f. KSČ-OVK, inv. č. 34, Zápis ze zasedání OV KSČ, rozšířeného o MV KSČ Kolín a aparát OV KSČ dne 5. 4. 1956.

58 *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

funkcionáři hromadně popírali informace šířené zahraničním rozhlasem, které se později ukázaly jako pravdivé.⁵⁹ Na stranických schůzích tak zaznívaly i výkřiky: *Vy nám lžete a Svobodná Evropa mluví pravdu!* či *Ta brožura je stejně samá lež!*⁶⁰ V Pražském kraji, na Nymbursku, komunisté během schůzí přiznávali, že mnoho věcí již znají ze západního rozhlasu a zmiňovaných letáků. Kritizovali, že KSČ lidi dlouho neinformovala, a ti se tak obrátili k „nepřátelské propagandě“.⁶¹ Podobně v okrese Slaný v témže kraji členové strany obhajovali poslech Svobodné Evropy argumentem, že oficiální kanály informují o mezinárodním dění pozdě a neobjektivně, tudíž nezbyvá jiná alternativa.⁶² Z diskuse na plénu pražského KV KSČ vyplývá, že informace získávané ze západního rozhlasu nerezonovaly pouze v členské základně, ale i na stranických aktivech.⁶³ Operovali s nimi tedy i krajsí a okresní funkcionáři.

Část okresních funkcionářů nebyla spokojena s faktem, že písemný výtah z Novotného projevu dostala k dispozici pouze krajská stranická garnitura. Byro OV KSČ Příbram žádalo, aby přepis získali také členové okresních výborů.⁶⁴ V některých okresech Plzeňského kraje, například v Tachově a v Domažlicích, zazněly výzvy, aby se i základní organizace seznámily s referátem prvního tajemníka ÚV KSČ přímo, nikoliv zprostředkovaně.⁶⁵ Váhavost a utajování charakterizující úvodní strategii vedení KSČ tedy byly do značné míry kontraproduktivní. V kombinaci s odhaleními XX. sjezdu KSSS vedly k dalšímu podlomení důvěry části členské základny v efektivní fungování stranických struktur.

Na druhou stranu je nutné zdůraznit, že krajská a okresní stranická garnitura nevnímala otevřené šíření zprávy o odhaleních na XX. sjezdu KSSS bezvýhradně pozitivně. Na plénu OV KSČ v Tachově tak mimo jiné zazněl apel, aby se závěry moskevského sjezdu byli nejprve seznámeni výhradně straníci, kteří pak budou moci čelit nepřátelské propagandě a otázku osvětlí bezpartijním.⁶⁶ V mnoha základních organizacích Plzeňského kraje dokonce rezonovaly názory, že záležitost se vůbec neměla zveřejňovat, jelikož komunistům uškodí. Tyto kritické hlasy zajisté nereprezentovaly většinu, zároveň však nebyly ojedinělé.⁶⁷ Nedá se tedy tvrdit, že potlačování otevřenosti odráželo jen tendence části stranického ústředí. Nepochybně mělo oporu také mezi dogmaticky orientovanými středními a nižšími kádry i řadovými straníky, kteří změnu Novotného přístupu hodnotili negativně.

59 Tamtéž, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956. ZAOP, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

60 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956.

61 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 39, 18. 4. 1956.

62 Tamtéž, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956.

63 Tamtéž, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

64 SOkA Příbram, f. KSČ – OV Příbram, k. 8, Zápis ze zasedání BOV KSČ dne 5. dubna 1956.

65 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956.

66 SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

67 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956.

Matěj Bílý

Průběh březnového pléna ÚV KSČ zřejmě stranické špičky, Novotného nevyjímaje, uspokojil. Ten ve své závěrečné řeči konstatoval, že diskuse se ubírá správným směrem, a proto i příští zasedání ústředního výboru bude věnováno kultu osobnosti. Příslušné zasedání proběhlo ve dnech 19. a 20. dubna.⁶⁸ Je nutno podotknout, že výrazně reflektovalo situaci v nižších patrech stranické hierarchie, jelikož ústředí dostávalo po celý duben zevrubné informace o průběhu schůzí a vznášených připomínkách a návrzích.⁶⁹ Dubnové plénum ústředního výboru tak zahájilo poslední fázi oficiální vnitrostranické debaty o závěrech XX. sjezdu KSSS. Opakoval se zažitý postup, kdy informaci o zasedání ÚV KSČ rozebírala rozšířená pléna krajských a okresních výborů, následně došlo ke svolání stranických aktivů a schůzí v základních organizacích.⁷⁰ Krajská stranická garnitura si většinou uvědomovala, že charakter diskuse se během měsíce značně proměnil. V první fázi panoval v zásadě zmatek a straníci se nedokázali v otázce zorientovat. Březnové plénum ÚV pak doslova uvolnilo stavidla kritiky. Její příval odrážel nahromaděnou frustraci členů KSČ, kteří dostali možnost vyjádřit se otevřeně k politickým a hospodářským otázkám i k problémům každodenního života. Často tak bez konkrétních cílů kritizovali vše, co jim přišlo na mysl. Po dubnovém plénu ÚV KSČ se již objevovala kritika adresnější. Mnohdy ji doplňovaly návrhy řešení, ubývalo obecných či frustrovaných výkřiků.⁷¹ Zmatečnost však zcela nezmizela a ne všichni si dokázali předávané informace patřičně vyhodnotit. Na Olomoucku například v průběhu dubna někteří členové KSČ přestali nosit stranické odznaky, údajně v obavách, zda se nejedná o projev kultu osobnosti.⁷²

Vnitrostranická debata o dubnovém usnesení ÚV měla být časově omezenější. Na Tachovsku se kupříkladu počítalo s tím, že veškeré schůze v základních organizacích proběhnou nejpozději do 1. května. Dotazy z předchozích členských schůzí měly být zodpovězeny ve smyslu závěrů posledního pléna ÚV KSČ.⁷³ Květnové stranické schůze se již kultu osobnosti týkat neměly; pozornost se měla zaměřit na mezinárodní situaci a otázky II. pětiletky, tedy z pohledu vládnoucích struktur méně kontroverzní a využitelnější agendu.⁷⁴ Z projevu vedoucího tajemníka KV KSČ v Praze Bedřicha Kozelky vyplývá, že krajské představitelé považovali diskusi k XX. sjezdu KSSS koncem dubna

68 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 133.

69 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa, nedatováno, 1956.

70 Složení rozšířených plén nebylo ve všech krajích stejné. V Olomouci se schůze účastnili vedoucí tajemníci stranických okresních výborů, vedoucí oddělení krajského výboru, náměstci předsedy KNV, tajemník KNV, tajemník KV Národní fronty, vedoucí tajemník KV Československého svazu mládeže, krajský prokurátor, předseda krajského soudu, krajský náčelník bezpečnosti, zástupci armády a Pohraniční stráže. V Pražském kraji okresní tajemníci na jednání přizváni nebyli a krajský výbor je informoval ex-post. ZAOP, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956; SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

71 Tamtéž.

72 ZAOP, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956.

73 SOkA Tachov, f. KSČ - OV 1945-1988, k. 34, Zápis z mimořádné schůze BOV KSČ Tachov ze dne 25. dubna 1956.

74 Tamtéž, k. 9, Návrh na usnesení OV KSČ Tachov ze dne 8. května 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

v zásadě za uzavřenou. Formálně operovali s tezí, že nyní nastává fáze řešení popsanych problémů.⁷⁵ Stranické okresní výbory v některých případech zřídily komise, které měly celou debatu v základních organizacích vyhodnotit a příslušnou zprávu předat nejpozději 20. května krajským výborům.⁷⁶ V nižších stranických patrech se tento přístup ne vždy setkal s pozitivním přijetím. Vedoucí krajské tajemnické totiz až na výjimky informovali stranický aktiv o závěrech dubnového pléna ÚV KSČ se značným zpožděním. Odvolávali se přitom na údajně nejasné pokyny, které na jednání zazněly. Nižší stranické instance se tak o projednávání otázek dozvěděly až koncem měsíce.⁷⁷ Více než značně časově omezený prostor pro debatu tak vyvolával nevoli především samotný způsob šíření informací v rámci KSČ. Ačkoliv plénum ÚV skončilo v pátek a informoval o něm rozhlas, stranické organizace obdržely oficiální vyjádření až následující úterý. Někteří rozhořčení funkcionáři dokonce v reakci volali po výměně poloviny členů ÚV KSČ. K uklidnění této zjištěné atmosféry zajisté nepřispívalo rozplynutí přehnaných očekávání, která debata o závěrech XX. sjezdu KSSS u některých straníků vzbudila. Část členské základny s velkou nevolí přijala zprávy, že k žádným změnám, které by se jí přímo týkaly, v praxi nedojde.⁷⁸

Tajná Chruščovova zpráva, nebo alespoň její podstata, byla počátkem května známa členům KSČ na všech úrovních. Okresní dokumentace podporuje tezi historičky Muriel Blaive, že větší úsilí seznámit se s referátem sovětského vůdce projevila inteligence.⁷⁹ Markantní rozdíl mezi nízkou kvalifikovanými profesemi a inteligencí se ukázal například v okrese Plzeň-město. Nejvyšší účast – přes 80 % – byla zaznamenána ve stranických organizacích škol a pedagogických zařízení. Proti tomu v plzeňských pivovarech se na schůzi dostavilo sotva 30 % straníků. Tento stav zajisté neodrážel pouze fakt, že jejich program nebyl znám předem.⁸⁰ Skutečnost, že vedení KSČ nakonec poskytlo členské základně obsáhlejší informace, než původně zamýšlelo, a o závěrech XX. sjezdu KSSS umožnilo nevidaně otevřeně debatovat, však zdaleka nestačila k výraznějšímu obnovení důvěry ve stranu. V nejvyhrocenějších fázích diskuse byla pravdivost oficiálních informací šířených v rámci KSČ naopak silně zpochybňována, především v základních organizacích. Na zasedání byra MěV Plzeň kupříkladu zaznělo varování, že straníci se kult osobnosti odsuzují, nemožou však uvěřit tomu, že by Stalin dokázal spáchat to, z čeho je viněn. Z členské základny tak často přicházely dotazy, zda je současné hodnocení generalissima pravdivé, nebo jde pouze o účelovou snahu pošpinit jeho osobu a oficiální výklad za pár let opět dozná změn.⁸¹ Zaznívaly hlasy srovnávající

75 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

76 SOkA Tachov, f. KSČ - OV 1945-1988, k. 9, Návrh na usnesení OV KSČ Tachov ze dne 8. května 1956.

77 NA, f. 1261/0/11, sv. 100, a. j. 116/1, Závěry z projednávání usnesení ÚV KSČ, 2. 5. 1956.

78 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

79 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 69.

80 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zpráva o dosavadním průběhu členských schůzí, na kterých se projednává referát s. Novotného přednesený na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.-30. 3. 1956.

81 Tamtéž; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zápis ze schůze byra MV KSČ ze dne 19. 4. 1956; SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956.

Matěj Bílý

celou situaci s otázkou Jugoslávie a kampaní očerňující J. B. Tita, k jejíž revizi došlo v roce 1955. Objevily se též absurdní teorie, že aktuální debata může být ve skutečnosti řízena stranickými funkcionáři, jejichž cílem je přičlenit Československo k Západu. Odhalení části Stalinových zločinů působilo na některé straníky natolik neuvěřitelně, že mělo paradoxně stejný efekt jako původní snaha záležitost povrchně přejít – šířila se nedůvěra vůči vedení KSČ, tentokrát v dogmaticky orientovaných segmentech strany.⁸² Podobné nálady, tedy zmatenost straníků a zpochybňování důvěryhodnosti oficiálních informací, se objevily i v Pražském kraji.⁸³ Tyto tendence posilovaly rovněž hlasy, že nejvyšší straníci představitelé museli o nyní odhalovaných metodách vědět, avšak nikterak proti nim nezasáhli ani neinformovali členskou základnu.⁸⁴

Problém rozpolcenosti řadových straníků si dobře uvědomovali okresní funkcionáři. Vedoucí tajemník OV KSČ v Tachově Josef Sláma konstatoval, že aktuální problémy není možné členské základně vysvětlit na jediné, byť sebedelší schůzi. Akcentoval nutnost společného ideologického postupu okresů, krajů a ústředí v reakci na nálady v základních organizacích. Počítal s tím, že příslušná kampaň potrvá měsíce a strana se názorově může sjednotit až za několik let.⁸⁵ Obdobné myšlenky zazněly i na plénu pražského KV KSČ.⁸⁶ Diskuse po XX. sjezdu KSSS jednoduše plně obnažila některé problémy, jimž KSČ do té doby čelila – silné, mnohdy represivní potírání vnitrostranické kritiky, velmi problematickou, často neefektivní interakci okresních výborů se základními organizacemi či ignorování podnětů níže postavených stranických pater a s ním související diktát shora.

Praktické dopady diskuse v regionech

Důležitá otázka zní: K jakým praktickým změnám v důsledku debaty o XX. sjezdu KSSS v regionálních strukturách KSČ došlo? Ve většině sledovaných krajských i okresních výborů se přistoupilo alespoň k formálním úpravám stylu práce, především interakce mezi jednotlivými stranickými grémií. Z otevřené debaty na krajských stranických plénech v dubnu 1956 mj. vyplynulo, že řadoví členové krajských výborů mnohdy nemají žádné informace o činnosti byr, potažmo celého krajského aparátu.⁸⁷ V Olomouci zazněla kritika, že zasedání tamního KV KSČ probíhala v posledních letech často formálně a veškerou práci ve skutečnosti vykonávaly byro a aparát. Členové krajského

82 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva č. 13 – Zasedání okresních výborů ke zprávě Ústředního výboru KSČ o výsledcích XX. sjezdu, 7. 4. 1956; tamtéž, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956.

83 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 192, Stranická informace číslo 32, 10. 4. 1956.

84 Tamtéž, k. 193, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956; SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

85 SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

86 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Protokol z rozšířeného zasedání Krajského a městského výboru Komunistické strany Československa v Praze, v úterý dne 3. dubna 1956 v budově sekretariátu KV KSČ.

87 Tamtéž.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

výboru pak svým hlasem jen potvrzovali rozhodnutí těchto instancí. Mnohdy neměli dostatek času na prostudování schvalovaného materiálu a následně se ani nestarali o to, zda a jak jsou usnesení plněna.⁸⁸ Tento stav paradoxně kontrastoval se situací v Pražském kraji, kde se role členů KV KSČ omezovala právě na kontrolu toho, zda se automaticky schvalovaná usnesení tohoto orgánu realizují v nižších patrech strany.⁸⁹ Agendu samotných jednání v Olomouci pak často definovali jednotliví vysoce postavení krajsí funkcionáři, přičemž KV KSČ řešil spíše hospodářské otázky, které ve skutečnosti spadaly do kompetence státní správy, tedy krajských národních výborů (KNV). Naopak, ideologická a politická témata byla na schůzích upozaďována.⁹⁰ V Plzni se poukazovalo na skutečnost, že pléna KV KSČ se mnohdy konají jen proto, aby orgán vykázal nějakou činnost. Z debat na schůzích nevplývaly žádné praktické závěry – pokud již z úst řadových členů zazněla kritika, zpravidla nenásledovala žádná reakce a záležitost často končila „v šuplíku“.⁹¹ Není s podivem, že tyto praktiky bývaly nespokojenými členy krajských výborů v duchu jazyka XX. sjezdu KSSS označovány za podkopávání kolektivního vedení, což jim dodávalo na legitimitě a váze.⁹²

V důsledku toho došlo – alespoň na nějaký čas – k částečnému zprůhlednění práce byr KV KSČ. Ta měla počínaje květnem 1956 rozpracovávat usnesení pléna a do dalšího zasedání vždy podat zprávu o svém postupu. Stejně tak měli být mezi schůzemi krajských výborů jejich členové informováni o práci byr a jimi projednávané agendě.⁹³ V Pražském kraji byla přijata i směrnice, na jejímž základě se neměla jednání KV KSČ v budoucnu časově omezovat. Diskutující na plénech navíc nově nemuseli předem oznamovat, o čem hodlají hovořit. Veškeré nejasné otázky a chybné názory měly být vysvětleny ještě na příslušném jednání, v mimořádných případech maximálně na plénu následujícím. Každý člen krajského výboru i nižších stranických organizací měl získat právo požádat krajský výbor o projednání širokého spektra otázek. Ty, které nebylo možné vyřešit v rámci kraje, měly být předány k posouzení ÚV KSČ. Počítalo se s tím, že při jednání o důležitých záležitostech budou členové ústředního výboru mnohem častěji docházet na krajská pléna a zasedání byr. V podobném duchu měly okresní, resp. městské výbory žádat na svém jednání účast členů krajského výboru. Šlo o reakci na situaci, kdy ve vysílání krajské stranické garnitury do okresů vládly nesystematičnost a chaos.⁹⁴ Členové krajských výborů tedy v důsledku diskuse po XX. sjezdu KSSS získali

88 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956; SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Protokol z rozšířeného zasedání Krajského a městského výboru Komunistické strany Československa v Praze, v úterý dne 3. dubna 1956 v budově sekretariátu KV KSČ.

89 Tamtéž.

90 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Resoluce ze zasedání krajského výboru KSČ v Olomouci ve dnech 27.–28. dubna 1956.

91 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

92 Tamtéž; ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956.

93 Tamtéž; SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa (nedatováno, 1956); SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Materiál pro zasedání ÚV KSČ v Praze dne 28. dubna 1956.

94 Tamtéž.

Matěj Bílý

lepší přehled o práci byr a aparátu a větší možnost vyjadřovat se k aktuálním otázkám. Debaty se stávaly kritičtějším a připomínky pléna byly více zapracovávány do závěrečných usnesení.⁹⁵ Přesto je zřejmé, že tyto změny neodpovídaly pompéznosti příslibů, které ve vztahu k vnitrostranické práci po XX. sjezdu KSSS v regionech zaznívaly.

Selhala také snaha využít mobilizační potenciál diskuse o XX. sjezdu KSSS k řešení nízké aktivity členské základny. Například vedoucí tajemník KV KSČ v Plzni Hlína spatřoval v tématu příležitost, jak přilákat lidi na stranické schůze, a tím nastavit určitý trend, který by následně umožnil straníky mobilizovat i v chybné debatě o II. pětiletém hospodářském plánu.⁹⁶ Daná strategie se ukázala jako iluzorní – pokud se plzeňští funkcionáři svou aktivitou nezasadili o slušnou účast, ani na schůze věnované kultu osobnosti nedorazil oslnivý počet straníků.⁹⁷ Po II. celostátní konferenci navíc zájem o stranické schůze opět opadl. Řadoví členové KSČ jednoduše nechťeli poslouchat referáty, jejichž obsah již znali z tisku.⁹⁸ Podobná situace panovala v Pražském kraji. V dubnu, tedy v době nejživější diskuse o XX. sjezdu KSSS, dosáhla souhrnná účast na schůzích jen 57,9 %. Přesto se jednalo o desetiprocentní nárůst oproti předchozím měsícům. V květnu pak průměrná účast poklesla na 43,5 %.⁹⁹ Problém značně podkopával avizovanou obnovu tzv. vnitrostranické demokracie. Právě jejímu potlačování a „umrtvování kritiky“ připsal slabou účast na schůzích vedoucí tajemník OV KSČ v Kolíně Josef Machota. Jiní kolínští straníci ho doplnili tvrzením, že poučky o kolektivním vedení nelze realizovat za situace, kdy účast na členských schůzích mnohde dosahuje jen 20–25 %.¹⁰⁰ Podobné názory rezonovaly i na Tachovsku.¹⁰¹

Stranické ústředí oficiálně doporučovalo, aby kritika, která nepřekročí vymezené mantinely, nebyla tlumena. Na okresní a krajské úrovni však tato strategie nenacházela vždy plnou podporu. Někteří lokální funkcionáři správně postřehli, že debata je v mnoha ohledech kontraproduktivní. Místo řešení palčivých problémů se často stáčela k osobním sporům a obviňování z praktikování kultu osobnosti se rychle stalo vhodným nástrojem pro jejich vyřizování. Terčem se příznačně stávali neoblíbení vedoucí pracovníci, předsedové základních stranických organizací, národních výborů a jednot-

95 SOA *Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 42, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 19. května 1956; ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956; SOA *Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 13. schůze KV-KSČ v Plzni dne 30.–31. 7. [19]56.

96 Tamtéž, k. 126, Zápis 54. schůze byra krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 31. 3. 1956.

97 Tamtéž, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

98 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna MV KSČ v Plzni ze dne 16. 7. 1956.

99 Schůze v základních organizacích nicméně vykazovaly mnohem lepší připravenost ze strany okresů než v minulosti. SOA *Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 56, 29. 5. 1956; tamtéž, k. 194, Stranická informace číslo 62, 3. 7. 1956.

100 Účast na schůzích v kolínském okrese v letech 1953–1955 fakticky stagnovala mezi 41,2 a 46,22 %. V březnu 1956, kdy se začaly probírat závěry XX. sjezdu KSSS, v některých organizacích skokově vzrostla na 90 i více procent. V květnu, kdy se o kultu osobnosti fakticky hovořit přestalo, však rázně poklesla na 37 %. SOA *Kolín*, f. KSČ-OVK, inv. č. 8, Okresní konference 17.–18. III. – Kolín (nedatováno, 1956); tamtéž, Okresní konference KSČ Kolín 17. a 18. března 1956; SOA *Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 194, Stranická informace číslo 62, 3. 7. 1956.

101 NA, f. 1261/2/33, a. j. 3076, Protokol z okresní konference KSČ v Tachově, konané dne 17. a 18. března 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

ných zemědělských družstev (JZD) údajně rozhodující bez ohledu na kolektiv. Hlášení z Tachovska varovalo, že se doslova rozhořela posedlost kultem osobnosti, kdy každý poukazoval na nedostatky druhých, čehož se snažil využít k vlastnímu prospěchu. Projevovala se tím i osobní závist. Ve zjištěné atmosféře leckdy posloužila k útoku maličernost typu, že jistá soudružka nosila řediteli na stůl květiny.¹⁰² Řadoví straníci se také začali vyjadřovat ke složitým otázkám, jimž často nerozuměli. Tento příval kritiky, který za daných okolností nemohl být rázněji potlačen, komplikoval práci právě lokálním a regionálním elitám. Mnohdy docházelo k obecnému podlamování důvěry v osobnosti, které si svou prací dříve vybudovaly respekt.¹⁰³ V Plzeňském kraji se část aktivních vesnických funkcionářů KSČ, kteří se dříve nebáli vystupovat ostřejí, nyní stáhla do pozadí.¹⁰⁴

Z deklarovaného boje proti kultu osobnosti a prosazování kolektivního vedení se tak nezřídká stávala jen opakovaná rétorická floskule, kterou se vládnoucí lokální garnitura snažila posílit svou legitimitu a vlastní postavení, byť mnohdy neúspěšně. Typický příklad takového jednání představoval vedoucí tajemník OV KSČ Tachov Josef Sláma. Jistá kritika jeho osoby a potažmo celého okresního vedení se objevila již na březnové stranické konferenci. Sláma ji mírnil tvrzením, že podané informace jsou mnohdy zavádějící, nebo již došlo k nápravě. Zároveň vyzdvihl kolektivnost vedení, kterou označil za rozhodující faktor budoucích úspěchů, a varoval, že ve většině organizací KSČ je porušována vnitrostranická demokracie.¹⁰⁵ Sláma si již počátkem dubna uvědomoval destabilizační potenciál, který představovalo obviňování z kultu osobnosti. Formálně se tedy přihlásil k jeho potlačování. Na druhou stranu konstatoval, že proti tomuto jevu nelze bojovat přehnanou kritikou, která podle jeho názoru mnohdy odráží pouze osobní frustraci a závist. Není překvapivé, že v dané atmosféře byl brzy z praktikování kultu osobnosti obviněn sám.¹⁰⁶ Reagoval zlehčováním svého postavení. Kritizoval například to, že v tachovském listu *Jiskra* se často objevovalo jeho jméno; tvrdil, že pokud by *Jiskru* četl častěji, proti adoraci své osoby na úkor kolektivu by vystoupil. Za funkcionáře, kteří na Tachovsku pěstovali kult osobnosti, označil své předchůdce, především Josefa Wimmera, ale i Františka Mařhu, který v okrese působil jen epizodně na přelomu let 1949–1950. Sláma se pasoval do role bojovníka proti kultu osobnosti také tvrzením, že ačkoli tento jev bude v menší či větší míře existovat vždy, je nutné odstranit každého,

102 Tamtéž, Diskusní příspěvek s. Vondrky – Vítkov; tamtéž, Zpráva o průběhu XII. okresní konference KSČ v Tachově, kraj Plzeň, konané dne 17.–18. března 1956, 20. 3. 1956; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zápis ze schůze byra MV KSČ ze dne 19. 4. 1956; *SOka Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin; *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956; tamtéž, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

103 Tamtéž, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

104 Tamtéž, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

105 NA, f. 1261/2/33, a. j. 3076, Protokol z okresní konference KSČ v Tachově, konané dne 17. a 18. března 1956.

106 *SOka Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 121, Informační zpráva o průběhu členských schůzí v měsíci dubnu k závěrům XX. sjezdu KSSS (nedatováno, 1956).

Matěj Bílý

kdo se dopustí problematického jednání.¹⁰⁷ Stížnosti na svou činnost zdola se snažil odvést kritikou vyšších stranických představitelů. Tím se však dostal pod drobnohled členů plzeňského KV KSČ, především z řad bývalé tachovské garnitury. Na podzim 1956 tak situaci v Tachově prověřila zvláštní krajská komise, která dospěla k závěru, že Slámu lze v pozici vedoucího tajemníka ponechat pouze do nadcházející okresní konference. Sám Sláma odmítal, že by se dopustil jakýchkoliv pochybení, a požádal o možnost odejít pracovat jako funkcionář do ostravských dolů. Krajské vedení nakonec rozhodlo o jeho přeřazení do hospodářského sektoru.¹⁰⁸

Meze kritiky a proměny legitimizačního rámce

Při analýze vnitrostranické diskuse po XX. sjezdu KSSS je nezbytné položit si otázku, zda existovala jasně vymezená linie, na níž končila přípustnost kritiky, kdo ji případně nastavoval a jak se v průběhu zkoumaného období vyvíjela. Jak bylo uvedeno, debata se točila okolo otázek z pohledu KSČ klíčových a citlivých, které zpochybňovaly samotnou vnitřní legitimitu¹⁰⁹ státně socialistické diktatury. Stranické ústředí ani nižší instance takový scénář pochopitelně nehodlaly dopustit. Hranice tolerované kritiky tak ukazují, jaké legitimizační pilíře systému měly zůstat pokud možno neporušené a kde bylo vedení KSČ naopak ochotno ustoupit a stávající postuláty přehodnotit. Krom tvrdé kritiky stranického ústředí se velmi negativně pohlíželo na zpochybňování tří historických narativů – zásluh Klementa Gottwalda, připravenosti SSSR poskytnout Československu pomoc během mnichovské krize či revolučního charakteru způsobu převzetí moci v únoru 1948.

Neochota otevírat otázku existence kultu osobnosti u Gottwalda, ikony československého komunistického hnutí, podle Jiřího Pernese odrážela obavu ústředí, že taková kritika by mohla vyústit v kampaň poukazující i na zodpovědnost aktuálních nejvyšších stranických funkcionářů, blízkých Gottwaldových spolupracovníků.¹¹⁰ Pasáže Novotného březnového vystoupení obsahující opatrné zmínky o Gottwaldově kultu osobnosti vzbudily vlnu emocí. První tajemník se přitom nerozhodl Gottwalda obětovat; na rozdíl od Stalina zůstával bývalý prezident „soudruhem Gottwaldem“.¹¹¹ Již dubnová pléna krajských výborů KSČ, které se Novotného referátem zabývala, nižším patřům stranické hierarchie naznačila, že stáčet debatu k „prvnímu dělnickému prezidentovi“ není žádoucí. Vedoucí tajemník Plzeňského kraje Hlína například akcentoval „bohatství“ jeho myšlenek. Tlumočil interpretaci ústředí, že kult osobnosti se u Gottwalda

107 Tamtéž, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9 hodin.

108 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 128, Zápis 78. schůze byra krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 24. listopadu [19]56; tamtéž, k. 129, Zápis 80. schůze byra krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 15. 12. 1956; tamtéž, k. 301, Hodnocení práce ved. tajemníků a tajemníků OV KSČ, 10. 12. 1956.

109 S pojmem vnitřní stranická legitimita pracuje P. Kolář. Chápe ji jako soustavu představ a mýtů, které udržovaly a rozvíjely pocit jednoty a sounáležitosti členů KSČ, jakož i přesvědčení o legitimním nároku strany na řízení společnosti. KOLÁŘ, Pavel: *Strana jako utopie*, s. 233.

110 PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu...*, s. 133.

111 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 67.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

projevoval maximálně v tom, že navzdory jeho „známé skromnosti“ mu byly přičítány i zásluhy patřící straně a masám.¹¹² Mělo tak docházet k *vytváření ovzduší nedotknutelnosti soudruha Gottwalda a šíření názoru, že za nás myslí soudruh Gottwald*. Naopak, za typický příklad kultu osobnosti byl v československém prostředí označen IX. sjezd KSČ z roku 1949, který provázely okázalosti a vychvalování jednotlivců, což mělo oslabovat kolektivnost vedení. Daný stav se měl mimo jiné odrazit ve skutečnosti, že ústřední výbor pasivně přijímal vše, co mu předkládalo předsednictvo, což platilo i o průběhu I. celostátní konference KSČ v prosinci 1952, jež reagovala na proces s Rudolfem Slánským.¹¹³ Myšlenka, že kult osobnosti nemá být v československých podmínkách interpretován jako pochybení konkrétních osob, ale spíše jako obecně nesprávný styl práce, na plénech KV KSČ v Plzni zaznívala i v pozdějších fázích debaty o závěrech XX. sjezdu KSSS.¹¹⁴ Podobné názory se projevíly na zasedání KV KSČ v Olomouci. Gottwald sice měl projevoval některé nedostatky typické pro kult osobnosti, přesto bylo zdůrazněno, že jeho působení nelze klást do stejné roviny se Stalinovými hříchy. Naopak, velmi špatně a s podezřením bylo vnímáno, že k výročí Gottwaldova úmrtí nevyšly v tisku žádné oslavné články.¹¹⁵ Za situace, kdy panovala mimořádně nízká důvěra ve schopnost KSČ pravdivě informovat členskou základnu, vyvolávala jejich absence mnoho dohadů.¹¹⁶ Ilustruje je názor zaznamenaný v okrese Plzeň-město: *Děláme z toho frašku – kde to vykopali – teď vykopou něco na Gottwaldá, my jsme jako papouškové*.¹¹⁷

Na dubnovém plénu ÚV KSČ Novotný existenci „jistého Gottwaldova kultu osobnosti“ připustil. Jiní členové nejvyššího stranického vedení, například Václav Kopecký, nicméně dávali jasně najevo, že bývalého předsedu KSČ není možno srovnávat se Stalinem, jelikož Gottwaldovo vedení bylo vždy kolektivní.¹¹⁸ Vnímání Gottwalda v nižších patrech stranické struktury se velmi lišilo. Na schůzích se střetávala protichůdná tvrzení, která v zásadě odrážela názory jednotlivců. Tendence vztahovat odhalení Stalinových metod i na Gottwalda se mnohdy vyskytly nepřímou.¹¹⁹ Na otevřená obvinění

112 Názor, že navzdory dřívějšímu tvrzení „Gottwald je strana“ nelze kult osobnosti s mrtvým prezidentem spojovat, rezonoval i mezi členy OV KSČ Tachov. *SOkA Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

113 *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

114 Tamtéž, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

115 *ZAOPO*, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

116 Rozpačitý přístup funkcionářů dokumentovala situace na Kolínsku. Počátkem března, tedy před vypuknutím otevřené diskuse o XX. sjezdu KSSS, se objevily dotazy straníků, proč nejsou připomínána úmrtí Gottwalda a Stalina. Okresní stranická garnitura reagovala tvrzením, že se napříště bude spíše oslavovat výročí jejich narození. Tento interpretační pokus byl však zcela zdiskreditován skutečností, že tisk v příslušných dnech přinášel vzpomínky na zemřelé spisovatele a jiné významné osobnosti. *SOkA Kolín*, f. KSČ-OVK, inv. č. 8, Okresní konference KSČ Kolín 17. a 18. března 1956.

117 *AMP*, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zpráva o dosavadním průběhu členských schůzí, na kterých se projednává referát s. Novotného přednesený na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. 3. 1956.

118 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 119–120.

119 Základní organizace Mlékárny Tachov například s ohledem na Gottwaldův nákladný pohřeb doporučila pořádat budoucí rozloučení se státníky důstojně, ale *bez zbytečného vyhazování peněz*. *SOkA Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 121, Informační zpráva o průběhu členských schůzí v měsíci dubnu k závěrům XX. sjezdu KSSS (nedatováno, 1956).

Matěj Bílý

části straníků, že bývalý prezident sám kult osobnosti pěstoval, reagovali jejich kolegové tvrzením, že nejen Gottwald, ale i Stalin mají zásluhy na „porážce nepřítele“ a jsou kritizováni neoprávněně. Projevila se i snaha hájit bývalého předsedu KSČ kritikou aktuálního stranického vedení, jehož členové údajně kult osobnosti kolem prezidenta sami vystavěli, a proto nyní nechtějí věc řešit hlouběji.¹²⁰ V základních organizacích probíhala vášnivá debata, zda existovala snaha vedení KSČ *izolovat Gottwalda od mas*.¹²¹ Vše stupňovala atmosféra nedůvěry nahrávající divokým spekulacím. Na Příbramsku se rozšířila domněnka, že Gottwald o nezákonnostech věděl, a proto spáchal sebevraždu, nebo byl dokonce zavražděn.¹²² Straníci se rovněž dohadovali, zda na chystaně II. celostátní konferenci KSČ dojde k podobným odhalením Gottwalda, jaká učinil XX. sjezd KSSS u Stalina. Někteří takový scénář kategoricky odmítali.¹²³ Na Kutnohorsku v Pražském kraji dokonce část straníků pohrozila, že pokud bude Gottwald obviněn z kultu osobnosti, přestanou chodit na schůze.¹²⁴ Značnou neochotu části členské základny jakkoli očerňovat bývalého prezidenta, která v zásadě souzněla s přístupem ústředí, ilustroval výrok na schůzi v plzeňských Závodech V. I. Lenina: *Těší mě to, že jsme měli v čele s. Gottwalda, který je čistý a byl na správném místě, chci uzavřít příspěvek jeho slovy, komu máme věřit – jedině straně*.¹²⁵

Dá se plně souhlasit s tvrzením historika Kevina McDermotta, že mnoho Čechů, a o něco méně Slováků, se v roce 1956 stále upínalo ke komunistické moci jako ke garantovi územní celistvosti a bezpečnosti země. Jejich zajištění si dle převládajícího názoru žádalo sovětskou ochranu a jistou míru panslavistického sentimentu. KSČ si tak udržovala legitimitu i stavěním se do role ochránce země v mimořádně nebezpečné době.¹²⁶ Jeden z aspektů tohoto narativu představovalo tvrzení, že Sovětský svaz byl jako jediná mocnost ochoten přijít Československu vojensky na pomoc v době mnichovské krize v září 1938. Tento mýtus po roce 1945 pomáhal legitimizovat mocenské aspirace KSČ, coby záruky spojenectví země s Moskvou. Chruščovova tajná zpráva a následně i Novotného referát přitom obsahovaly dlouhé pasáže poukazující na skutečnost, že

120 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956; tamtéž, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956.

121 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 38, 17. 4. 1956.

122 Tamtéž, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956. Zpochybňování oficiálního výkladu příčiny úmrtí se mnohdy netýkalo pouze někdejšího předsedy KSČ, ale i prvního tajemníka ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany Bolesława Bieruta, který zemřel v Moskvě krátce po XX. sjezdu KSSS, případně též bulharského komunistického vůdce Georgiho Dimitrova. SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 12. 4. 1956; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956.

123 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 41, 19. 4. 1956; SOA Tachov, f. KSČ-OV 1945–1988, k. 121, Informační zpráva o průběhu členských schůzí v měsíci dubnu k závěrům XX. sjezdu KSSS (nedatováno, 1956); SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956.

124 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956.

125 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva II. z projednávání materiálů ze zasedání ÚV KSČ k výsledkům XX. sjezdu KSSS, 19. 4. 1956.

126 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“?*, s. 46.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

sovětské ozbrojené síly nebyly kvůli Stalinovým pochybením na druhou světovou válku adekvátně připraveny.¹²⁷ Proto nepřekvapí, že v rámci vnitrostranické debaty o XX. sjezdu KSSS se v nižších patrech KSČ nezdědka objevovalo zpochybňování ochoty Moskvy pomoci Československu odvrátit mnichovskou potupu.¹²⁸ V rámci zkoumaných krajů tyto hlasy zaznívaly hlavně na Plzeňsku.¹²⁹

Obviňování mnoha straníků, že komunisté v roce 1938 ohledně možné vojenské pomoci ze strany SSSR klamali veřejnost, považovalo ústředí KSČ za velmi nebezpečné. Z vystoupení zástupců ústředního výboru na krajských stranických plénech je evidentní, že vedoucí funkcionáři mýtus o ochotě Moskvy přispěchat Československu na pomoc hodlali zachovat. Viliam Široký tak v Plzni zpochybňování dosavadního výkladu mnichovské krize odbyl tvrzením, že v době nacistického útoku na Sovětský svaz panovala jiná situace a německé ozbrojené síly měly k dispozici modernější zbraně. Odkázal také na nedávný Chruščovův projev v Barmě, v němž sovětský vůdce deklaroval, že v roce 1938 byl SSSR na válku připraven lépe a své spojenecké závazky splnit mohl.¹³⁰ V podobném duchu argumentoval instruktor ústředního výboru Josef Havlín na zasedání KV KSČ v Olomouci.¹³¹ Pokud se zástupci ústředí uvolili o sovětské vojenské pomoci diskutovat, nezpochybňovali samotnou ochotu Moskvy dodržet spojeneckou smlouvu z května 1935, ale pouze připouštěli, že s ohledem na situaci v sovětské armádě by byl výsledek nejistý.¹³² Podotkněme, že krajská stranická garnitura v této otázce rezignovala na vlastní iniciativu. Moskevský sjezd jednoduše otevřel otázky, na jejichž interpretaci si krajské orgány KSČ netroufaly a považovaly za nutné, aby o jejich správném výkladu rozhodlo ústředí. Člen pražského KV KSČ Jaroslav Griessl mezi ně zařadil nejen mnichovskou krizi, ale i další aspekty druhé světové války jako pakt Molotov-Ribbentrop či Stalinův postup ve vojenských otázkách.¹³³ Reakce ústředí na sebe nenechala dlouho čekat. Novotný 11. května na jednání politbyra varoval, že zpochybňování sovětské pomoci in září 1938 spadá do kategorie názorů, které nelze ignorovat ani brát na lehkou váhu.¹³⁴

127 Tyto obsáhlé pasáže byly hojně citovány i na zasedání krajských výborů KSČ, konkrétně v hlavních referátech vedoucích tajemníků. *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

128 *AMP*, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zpráva o dosavadním průběhu členských schůzí, na kterých se projednává referát s. Novotného přednesený na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. 3. 1956.

129 Krom Tachova rezonovaly pochybnosti o možnosti sovětské pomoci Československu v roce 1938 také v okresech Klatovy a Blatná. V Horažďovicích bylo naopak poukázáno na ohromné ztráty během dukelské ofenzivy. Padaly dotazy, zda je lze přičíst na vrub Stalinovu stylu vedení bojových operací. *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva č. 13, 7. 4. 1956

130 Tamtéž, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

131 *ZAPO*, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956.

132 *SOka Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9 hodin.

133 *SOA Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 41, Zápis diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956.

134 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 87.

Matěj Bílý

Problematicky bylo pohlíženo i na relativizování revolučního charakteru způsobu převzetí moci v únoru 1948. Debatu o tomto tématu otevřely teze XX. sjezdu KSSS, které s odkazem na Leninovo dílo uznaly specifika přechodu k socialistickému systému v jednotlivých zemích. Kopírování sovětského postupu tak z ideologického hlediska nepředstavovalo do budoucna nutnost. Politbyro ÚV KSČ počátkem března deklarovalo, že klíčovým cílem zůstává, aby se politického řízení státu chopila dělnická třída. Konkrétní způsob se však měl odvíjet od mezinárodních i vnitrostátních podmínek. Možnost pokojného, nikoliv nezbytně násilného převzetí moci ale neměla znamenat, že zapravdu dostanou „pravicoví sociální demokraté“. Ti podle výkladu politbyra totiž o socialismus nikdy upřímně neusilovali.¹³⁵ Tato v zásadě ideologická otázka vyvolala v členské základně zmatek. Již během první fáze debaty se objevily dotazy, zda teze o mírovém přechodu k socialismu nakonec nelegitimizuje právě sociálnědemokratický přístup.¹³⁶ S ohledem na skutečnost, že prakticky na všech úrovních KSČ doznívala předchozí kampaň proti „sociáldemokratismu“, se jednalo o možné ohrožení důležitých ideologických postulatů režimu. Zástupci ÚV KSČ tak využili již březnových okresních konferencí strany a ve svých referátech zdůrazňovali, že parlamentní přechod k socialismu, k němuž v Československu fakticky došlo, neznamená opuštění leninismu směrem k „oportunismu a reformismu“.¹³⁷ Klíčová teze zněla: *Nepřestali jsme být revolucionáři*.¹³⁸ Existovala jasná snaha vymezit se proti sociálnědemokratické cestě k sociálně spravedlivější společnosti a demonstrovat výlučnost komunistických cílů. KSČ tím dávala najevo, že XX. sjezd KSSS rozhodně neznamená přechod na pozice odvěkého politického rivala.

Krajší funkcionáři se snažili nejasnostem ohledně parlamentního přechodu k socialismu rezonujícím ve vnitrostranické debatě zamezit. Jan Hlína tak například na plénu KV KSČ v Plzni „přehánění národních zvláštností a popírání obecných zákonitostí cesty k socialismu“ označil za chybné.¹³⁹ Na schůzi olomouckého KV KSČ zase docházelo k relativizaci tvrzení, že únorový převrat proběhl v zásadě pokojně.¹⁴⁰ Členové tohoto orgánu ostatně zdůvodňovali svůj požadavek na rozdání přepisu Novotného referátu nejen potřebou lépe porozumět činům Stalina, ale právě nejasnostmi v interpretaci specifické cesty k socialismu a charakteru československé revoluce.¹⁴¹ Nezanedbatelná část straníků nový výkladový rámec nechápala, jelikož parlamentní prostředky dosud na základě stalinských postulatů ztotožňovali se zatracovaným sociáldemokratismem.

135 NA, f. 1261/0/11, sv. 87, a. j. 105/12, Stanovisko politického byra ÚV KSČ k některým otázkám, které vyplynuly z jednání XX. sjezdu KSSS, 1. 3. 1956.

136 Tamtéž, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

137 Rezoluce XX. sjezdu KSSS ostatně k boji proti ideologii reformismu a oportunismu vyzývala. Tamtéž, sv. 87, a. j. 105/12, Stanovisko politického byra ÚV KSČ k některým otázkám, které vyplynuly z jednání XX. sjezdu KSSS, 1. 3. 1956.

138 Přednesl ji kupříkladu zástupce ÚV KSČ Křížek na stranické okresní konferenci Plzeň-venkov. NA, f. 1261/2/33, a. j. 3070, Referát na okresní konferenci strany (nedatováno, 1956).

139 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

140 Vedoucí tajemník MěV KSČ Olomouc Karel Vissek prohlásil, že pokud by komunisté neměli v únoru 1948 *břízu v ruce*, buržoazie by jim převzetí moci neumožnila.

141 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

Na zasedání KV KSČ v Plzni z 3. května tak zaznělo varování, že debata o XX. sjezdu KSSS v tomto ohledu odbíhá nesprávným směrem i z důvodu, že mnoho členů strany nedokáže identifikovat a napadat „kverulantské“ příspěvky.¹⁴² Kritika vágní formy nového výkladu některých závažných politických otázek, včetně československé cesty k socialismu, zaznívala i od funkcionářů Pražského kraje. Prostý odkaz na Gottwaldovu tezi, že Československo dosáhne socialismu vlastní cestou, bez diktatury proletariátu, umožňoval různé interpretace.¹⁴³ Mnohé z nich však byly zpětně vyhodnoceny jako „nepřátelské“. Jejich autoři přitom mnohdy jen nepochopili preferovaný výklad. Je zcela příznačné, že kritika nedostatečného vysvětlení otázky specifické cesty k socialismu se v regionech objevovala i po červnové II. celostátní konferenci KSČ.¹⁴⁴

Nejvyšší patra KSČ hleděla pochopitelně velmi negativně také na tvrdou kritiku ústředí či vysokých stranických funkcionářů. Některé reakce, které v tomto smyslu provázely četbu Novotného referátu především v základních organizacích, vedení strany znepokojily.¹⁴⁵ Na jednání politbyra dne 2. května Novotný s odkazem na průběh vnitrostranické debaty s nelibostí konstatoval, že mnoho straníků očekává sebekritiku členů ÚV KSČ. Připomněl, že v některých krajích diskutéri vystoupili s názorem, že dubnové odvolání nepopulárního ministra obrany a člena politbyra Alexeje Čepičky¹⁴⁶ je pouze začátek a následovat bude pád dalších funkcionářů. První tajemník takový scénář nehodlal připustit. Uvědomoval si, že nejen Čepička, ale mnoho členů ústředního výboru – včetně jeho osoby – je spojeno se zločiny minulého období a stalinskou linií.¹⁴⁷ Negativní pohled na vysoce postavené funkcionáře navíc představoval signál, že víra ve stranickou elitu jako celek byla otrěsena. V základních organizacích na Praze 1 se dokonce objevilo tvrzení, že některé členy ÚV KSČ je třeba vyměnit, jelikož neexistuje garance, že ti funkcionáři, kteří realizovali Stalinovu politiku, budou schopni úspěšně naplňovat také nový kurz. Strana podle těchto hlasů ztrácela důvěru, což si žádalo radikální nápravu.¹⁴⁸

Opatrné útoky na členy ústředního výboru se objevily již v prvních fázích diskuse o XX. sjezdu KSSS. Nižší stranická garnitura vnímala pozitivně, že na schůzích hovoří zástupci ústředí; naopak kritiky se dočkali ti vysocí funkcionáři, kteří v základních organizacích problém vysvětlovat nepomáhali.¹⁴⁹ Silná kritika členů ústředního výboru byla v Plzeňském kraji zaznamenána ještě před březnovým plénem ÚV KSČ, a to nejen v základních organizacích. Také okresní garnituře ve Stodu, Klatovech, Stříbře či Horažďovicích vadilo, že vedení strany neprovedlo prakticky žádnou sebekritiku, byť neslo

142 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

143 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Závěry ze schůze 5. ZO KSČ při KV KSČ k referátu soudruha Novotného na ÚV KSČ o XX. sjezdu KSSS a situaci v naší straně (nedatováno, zřejmě květen 1956).

144 Tamtéž, k. 42, Stranická informace pro členy krajského výboru KSČ Praha, 3. 7. 1956.

145 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 84.

146 K tomu podrobně srov. PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín: *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu*. Brána, Praha 2008, s. 290–292; KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 401–411.

147 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 134.

148 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“?*, s. 14.

149 NA, f. 1261/0/11, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

Matěj Bílý

spoluvinu na vytváření kultu osobnosti.¹⁵⁰ Tyto názory pochopitelně nebyly natolik radikální jako hlasy rezonující v členské základně, kde zaznívala i tvrzení, že je potřebný *průvan od shora dolů, ve prospěch lidu*.¹⁵¹ Zdůrazněme, že během diskuse k Novotného referátu rozhodně nedocházelo pouze ke kritice ústředí, ale pranýřovaly se i nižší stranické instance či státní a bezpečnostní instituce.¹⁵²

Proti kritice vedení strany se důrazně vystupovalo na krajské stranické úrovni. Na plénu KV KSČ v Olomouci kupříkladu zástupce ústředního výboru Havlín varoval, že ačkoli většinu příspěvků v debatě o XX. sjezdu KSSS motivuje snaha upevnit jednotu strany, mnoho členů strany se nechalo *svést na nepravou kolej*. Především se vymezil proti názoru, že ÚV KSČ ukázal málo sebekritiky. Konstatoval, že takový krok by rozhodně nevedl k rychlému odstranění důsledků kultu osobnosti a posílení jednoty strany, ale naopak k jejímu rozkladu. Odkázal na alibistickou tezi stranického vedení, že větším, či menším nositelem kultu osobnosti byli nejen členové politbyra, ústředního výboru, vlády, ale vlastně všichni funkcionáři KSČ. V tom ho podpořil i vedoucí tajemník olomouckého KV KSČ Pavel Hron: boj proti kultu osobnosti rozhodně neměl sklouznout do podoby, kdy nebudou uznáváni vedoucí představitelé strany. I z tohoto důvodu Hron považoval za nezbytné bedlivě monitorovat, zda se ve vnitrostranické debatě neprojeví provokace. V takovém případě se příslušné základní organizace měly dostat pod drobnohled nadřazených instancí KSČ.¹⁵³ Proti ostřejší kritice ústředí rázně vystoupil i vedoucí tajemník pražského KV KSČ Bedřich Kozelka. Na plénu krajského výboru například tvrdě zaútočil na pracovníka ÚV KSČ Miloslava Chaloupku, jehož jednání označil za „troufalost“ a „svinstvo“.¹⁵⁴ Lze předpokládat, že Chaloupka se stal pouze obětním beránkem a Kozelkovo vystoupení odráželo obecnou nespokojenost s mimořádně silnou kritikou stranického ústředí v Pražském kraji.¹⁵⁵ Některé tamní základní organizace napadaly klíčovou Novotného tezi, že kultem osobnosti trpěli všichni

150 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Hodnocení aktivit k projednání výsledků XX. sjezdu KSSS na okresech v Plzeňském kraji, 24. 3. 1956.

151 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zápis ze schůze byra MV KSČ ze dne 19. 4. 1956.

152 Na Tachovsku například kritika mířila na ÚV KSČ, KV KSČ Plzeň i OV KSČ Tachov. Dále se pod palbu kritiky dostaly vláda, ONV, Místní vyzivovací komise, bezpečnost a armáda. SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 121, Informační zpráva o průběhu členských schůzí v měsíci dubnu k závěru XX. sjezdu KSSS (nedatováno, 1956).

153 V diskusí na plénu KV KSČ Olomouc bylo poukázáno na stranické schůze v krajském oblastním divadle, kde mělo docházet nejen k vulgarizaci a překrucování marxismu, ale též k obecnému špinění činnosti strany, když zaznělo: *Chybou u nás je, že vládnu a rozhodují málo vzdělaní lidé – polo inteligenti, z nichž se vždy rodí diktátoři a nástupci Hitlera*. ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

154 Chaloupka například na okresním aktivu v Příbrami kritizoval ÚV KSČ za to, že dostatečně nevysvětlil hlavní připomínky ze základních organizací, mimo jiné proces se Slánským či odvolání Čepičky. Spekuloval, že za pádem ministra obrany stála i jeho záliba v konzumaci alkoholu, a naznačoval, že usnesení ústředního výboru ke kultu osobnosti je tajné. Dále konstatoval, že pokud bude zahraniční rozhlas nadále lepším informačním zdrojem, strana je zbytečná. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956.

155 Kritika jednotlivých členů ÚV KSČ byla silně přítomna především v pražských obvodních organizacích. Též na Příbramsku se však objevily názory, že v debatě chybí osobní sebekritika shora, tedy členů ústředního výboru. Tamtéž, k. 193, Stranická informace číslo 35, 13. 4. 1956; tamtéž, Stranická informace číslo 40, 18. 4. 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

ni. Objevily se názory, že výše postavení funkcionáři nesli větší odpovědnost a podle toho by měli formulovat sebekritiku.¹⁵⁶ Problém spočíval i v samotném vnímání kritiky. Jelikož byla mnohdy chápána pouze jako výčet konkrétních osob a jejich prohřešků, část straníků nutně považovala projevy vedoucích funkcionářů za málo sebekritické. Tyto názory tak krajská garnitura někdy hájila před ústředím jako pouhý odraz nízké ideologické úrovně členstva, nikoliv projev „měšťáckého radikalismu“, a tedy nelояálních, protistranických postojů.¹⁵⁷

Daná interpretace mohla odrážet snahu krajů zamlčovat ústředí skutečnou hloubku kritiky. Čestmír Císař, který v roce 1956 působil v sekretariátu plzeňského KV KSČ, vzpomíná, že umožnění takto bezprecedentní diskuse vedlo k častému překračování jejich mantinelů, snahám stranického aparátu navzdory. V momentě, kdy plzeňský aparát o těchto aspektech začal podávat otevřené a nezkreslené zprávy, snesla se na něj kritika centra, že průběh stranických schůzí „nezvládl“, debatu patřičně neusměrnil a povolil prezentovat „reakční názory“. ¹⁵⁸ KV KSČ v Plzni se tak posléze snažil volit umírněnější formulace, které ÚV tolik neznepokojovaly.¹⁵⁹ To potvrzuje, že dokumentace regionálních orgánů strany může poskytnout autentičtější pohled na debatu o XX. sjezdu KSSS než souborné zprávy uložené v archivu ústředního výboru.

Politbyro ÚV KSČ počátkem května s nelibostí konstatovalo, že nezanedbatelná část členské základny očekává krom systémových změn – rázného zásahu proti byrokratismu a tuhému centralismu či opatření v armádě a bezpečnosti – především hlubší sebekritiku členů ústředního výboru, s níž by následně byla seznámena celá strana.¹⁶⁰ Široký na to konto 12. května obvinil „buržoazii“ a „reakční síly“, že využily a zneužily kritického ducha XX. sjezdu KSSS k tomu, aby útočily na základy socialismu, podlamovaly důvěru ke straně a jejím vedoucím orgánům. Deklaroval, že existuje velký rozdíl v tom, zda se k projednávaným otázkám přistupuje z pozice strany, či z *pozic anarchismu, z platformy buržoazního nacionalismu, kde je kritika nedostatků jenom záminkou k útoku na principy strany, na socialistické vymoženosti lidu*.¹⁶¹ Za takové postoje byla považována i kri-

156 Tamtéž, Závěry ze schůze 5. ZO KSČ při KV KSČ k referátu soudruha Novotného na ÚV KSČ o XX. sjezdu KSSS a situaci v naší straně (nedatováno, zřejmě květen 1956).

157 Tamtéž, k. 42, Stranická informace pro členy krajského výboru KSČ Praha, 3. 7. 1956.

158 CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*. SinCon, Praha 2005, s. 431–432. Dodejme, že sám Císař tehdy tvrdil, že strana musí diskusi usměrňovat, aby se nevymlkla kontrole a neovládli ji „nepřátelé“. SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 13. schůze KV KSČ v Plzni dne 30.–31. 7. [19]56.

159 Dubnové hlášení KV KSČ Plzeň troufale konstatovalo, že v debatě v kraji se neobjevil jediný nesouhlas s politikou KSSS či ÚV KSČ. Zároveň však připouštělo, že prakticky ve všech okresech panuje přesvědčení, že březnová zpráva ústředního výboru měla být sebekritičtější a odvážnější, především ve srovnání s Chruščovovým projevem, který jmenoval konkrétní osoby. Vedoucí tajemník MěV KSČ Plzeň Samek přitom i v pozdějších fázích diskuse přiznával, že celé situace se snaží využít „skrytí nepřátelé“, kteří vidí příležitost k podkopání důvěry ve stranu a ústřední výbor. Vadila nejen kritika centrálních orgánů za politická pochybení – Samek poukázal, že členská základna viní ústředí z přehnané centralizace či zbyrokratizování práce státního aparátu a označuje jej za hlavní překážku v realizaci „zdravé iniciativy pracujících“. Tamtéž, k. 126, Informační zpráva č. 13 – Zasedání okresních výborů ke zprávě Ústředního výboru KSČ o výsledcích XX. sjezdu, 7. 4. 1956; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956.

160 NA, f. 1261/0/11, sv. 100, a. j. 116/1, Závěry z projednávání usnesení ÚV KSČ, 2. 5. 1956.

161 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 84.

Matěj Bílý

tika prvního tajemníka Antonína Novotného. Útoky na jeho osobu se nevyskytovaly v hojně míře, přesto je regionální orgány KSČ zaznamenaly. Novotný byl kritizován především v Pražském kraji, kde po dlouhou dobu zastával pozici vedoucího tajemníka. V rámci sledovaných okresů se daná tendence projevila hlavně na Kolínsku.¹⁶² Objevily se výzvy, aby provedl větší sebekritiku, případně náznaky na jeho roli v procesu se Slánským. Napadány však byly i relativní malichernosti, například využívání služebního vozu k soukromým účelům,¹⁶³ případně skutečnost, že osobně nenavštívil příslušný okres.¹⁶⁴

Latentní útoky na převládající metody, stranickou elitu a aparát často hraničily s otevřeným nesouhlasem, což znepokojovalo nejen stranické vedení, ale i funkcionáře na střední úrovni navyklé stalinským jistotám a striktní disciplíně.¹⁶⁵ Do této kategorie patřily nejen hlasy vyslovující nedůvěru ústřednímu výboru, žádající sebekritiku jeho členů a zvláště pak členů politbyra, případně volání po přísnějším postupu vůči funkcionářům odpovědným za nejkřiklavější excesy nedávné minulosti. Vrchol představoval požadavek, aby namísto II. celostátní konference KSČ plánované na červen došlo ke svolání stranického sjezdu, který by výsledky XX. sjezdu KSSS objasnil.¹⁶⁶ Zatím prostudovaná krajská a okresní stranická dokumentace podporuje dosavadní předpoklad, že takové hlasy se objevily pouze v Pražském kraji a reprezentovaly velmi omezené procento členských organizací.¹⁶⁷ Naopak, jiné se mnohdy proti těmto tendencím vymezovaly a podporovaly stanovisko ústředí.¹⁶⁸

Politbyro považovalo odvrácení mimořádného sjezdu KSČ za důležitý krok ke stabilizaci poměrů. Tento požadavek totiž odrážel nespokojenost části straníků s polovičatým přístupem ústředí k vyrovnání se s nedávnou minulostí. Novotný správně postřehl, že dané volání úzce souvisí s nedůvěrou vůči stávajícímu vedení KSČ, které odmítalo odchody vysokých funkcionářů z politického života i výraznější revizi generální linie strany. Politbyro se problémem zabývalo 14. května, přičemž se rázně postavilo proti jakýmkoliv dalším ústupkům. Sám první tajemník autory nejostřejších příspěvků v debatě o XX. sjezdu KSSS označil za osoby tlumočící „názory třídního nepřítel“.¹⁶⁹ Důvod, proč vedení strany nehodlalo svolání mimořádného sjezdu připustit a trvalo na konání celostátní konference, spočíval podle Jiřího Pernese v systému volby dele-

162 Kritika Novotného zazněla především v kolínském Tesle. Představitelé tamní závodní organizace údajně již před XX. sjezdem KSSS upozorňovali prvního tajemníka na pochybení okresních funkcionářů, avšak Novotný tyto osoby hájil. Především měl podpořit „lumpu“ z OV KSČ Kolín Karla Buriana, přičemž osoby, které na jeho problematiku práci upozornily, čekaly nepříjemnosti. Novotný měl také brzdit vyšetření některých disciplinárních případů. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 35, 13. 4. 1956; tamtéž, Stranická informace číslo 43, 23. 4. 1956.

163 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“*, s. 14, 16.

164 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 39, 18. 4. 1956.

165 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“*, s. 18.

166 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 85.

167 Volání po mimořádném sjezdu se objevilo také v armádních buňkách, na ministerstvu vnitra a mezi politickými důstojníky armády. McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“*, s. 16.

168 Jasná podpora stanoviska ÚV KSČ ke svolání mimořádného sjezdu zazněla například v závodní organizaci Tatra Kolín. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 42, Záznam diskuse na plenárním zasedání Střeďochodského KV KSČ ze dne 19. května 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

gátů.¹⁶⁹ Za pravdu mu dává i Čestmír Císař.¹⁷⁰ Podle stanov strany totiž delegáty na sjezd volily krajské konference, o delegátech na krajské konference rozhodovaly konference okresní, jejichž delegáty zase nominovaly schůze základních organizací. Ačkoliv se jednalo o složitou proceduru, existovala jistá možnost, že se na sjezd v rozjitřených podmínkách dostanou i straníci reprezentující radikální názory části členské základny. Delegáty celostátní konference však volily plenární schůze krajských výborů. Krajsští funkcionáři pak byli mnohem více spojeni s kritizovanou politikou minulých let a jejich potřeba měnit politickou linii byla výrazně menší. Požadavek personálních změn tak v jejich řadách nacházel omezenější ohlas, jelikož se snadno mohl obrátit proti nim samotným.¹⁷¹ V těchto intencích tak například Bedřich Kozelka na plénu pražského KV KSČ označil volání po mimořádném sjezdu za jasný útok na jednotu strany. Konstatoval, že celostátní konference dokáže aktuální problémy vyřešit, přičemž ujistil, že krajský výbor nepřipustí, aby se na konferenci dostali delegáti, kteří vyjadřují nedůvěru ústřednímu výboru. Reagoval tím zřejmě na skutečnost, že i ti straníci, kteří po mimořádném sjezdu nevolali, mnohdy žádali, aby delegáty na celostátní konferenci představovali i běžní členové KSČ, nikoliv pouze funkcionáři byr a aparátu.¹⁷²

Na krajské úrovni se volání po mimořádném sjezdu dočkalo odsouzení již na přelomu dubna a května, a to především z úst vystupujících zástupců stranického ústředí. Na plénech pražského, resp. plzeňského krajského výboru pak prezident Antonín Zápotocký a premiér Široký konstatovali, že se jedná o „nepřípustnou kritiku z pozic třídního nepřítele“, přičemž za ní stojí „pražští intelektuálové“, které nepodpořila žádná organizace výrobních podniků.¹⁷³ Zápotockého tvrzení, že se bouří pouze úředníci a inteligence, která celý život nic nedělala, tudíž ani nemohla nic zkazít, a přesto si nyní myslí, že má právo kritizovat,¹⁷⁴ lze interpretovat jako pokus posílit narativ o manuálně pracujících coby opoře režimu.¹⁷⁵ Na plénu KV KSČ v Praze se ostatně v té souvislosti objevila kritika, že na okresní úrovni je ve straně zastoupeno málo dělníků, což se mělo projevit právě tím, že pražské obvodní výbory proti volání části základních organizací po mimořádném sjezdu rázněji nezasáhly.¹⁷⁶ Dodejme, že některé pražské základní organizace prosazovaly mimořádný sjezd i po červnové celostátní konferenci KSČ. Argumentovaly tím, že sjezd lze svolat nejen ke změně generální linie strany, ale též k projednání závažných otázek, jakou odhalení na XX. sjezdu KSSS nepochybně představovala. Jednalo se však o ojedinělé výzvy.¹⁷⁷

169 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 143–144.

170 CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti*, s. 432.

171 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 144–145.

172 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956.

173 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

174 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

175 V podobném duchu Zápotocký vystoupil na schůzi politbyra dne 17. dubna. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*, s. 400–401.

176 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956.

177 Tamtéž, k. 194, Stranická informace číslo 58, 12. 6. 1956.

Matěj Bílý

Skutečnost, že uvedené nepohodlné názory v rámci vnitrostranické debaty po XX. sjezdu KSSS zaznívaly, jasně ukazuje její bezprecedentní otevřenost. Minimálně část okresní i krajské stranické garnitury na počátku dubna, tedy po klíčovém plénu ÚV KSČ, vnímala pozitivně premisu, že nyní bude možné bez okolků poukazovat na nedostatky, aniž by se kritici obávali trestu.¹⁷⁸ Ne všichni straníci však těmto příslibům věřili. Jako příklad uveďme rozhodnutí závodní organizace cukrovaru Mochov v Pražském kraji, že záznam diskuse nebude obsahovat jména, aby se zamezilo případným trestům pro diskutující.¹⁷⁹ Za prezentaci názorů, které přesahovaly přípustnost debaty, ve skutečnosti padaly tresty jen ve výjimečných případech. Naznačuje to dokumentace OV KSČ v Kolíně. Na dubnovém plénu tohoto orgánu několikrát zaznělo, že za „nesprávné názory“ nelze straníky trestat, ale strana musí trpělivě vysvětlovat a přesvědčovat.¹⁸⁰ Byro kolínského okresního výboru během debaty vytipovalo nejkritičtější příspěvky, především ty směřující k práci stranických orgánů v okrese. Záležitost následně řešilo za přítomnosti samotných diskutujících a předsedů jejich základních organizací. Projednání problematických názorů se účastnilo celkem 11 straníků. Výsledky byly velmi odlišné – v některých případech byro věc pouze „osvětlilo“, jindy dalo kritice dokonce zapravdu. Stranické řízení bylo zahájeno proti jedinému členovi.¹⁸¹ Daná situace, stejně jako analýza dokumentace dalších zkoumaných krajů a okresů, potvrzuje závěr Muriel Blaive, která zpochybnila tvrzení Jiřího Pelikána o rozsáhlé personální čistce v KSČ po debatě o XX. sjezdu KSSS.¹⁸² Absence rázných zásahů dokládá, že československý režim byl v roce 1956 natolik stabilní, že jisté prnutí ve společnosti způsobené destalinizací dokázal zvládnout pokojnými, nikoliv nutně represivními prostředky.

Nové formy mobilizace

KSČ v závěrech XX. sjezdu KSSS dokázala najít i témata, která byla z pohledu vedení poměrně dobře využitelná, a diskusi o nich aktivně podporovala. Jednalo se především o příslib zvyšování životní úrovně a s ním související „boj proti byrokratismu“. Právě toto tažení tvořilo významný prvek nového kurzu, který do značné míry tlumil veřejnou nespokojenost a zároveň posiloval legitimitu komunistické moci. Podle Kevina McDermotta byla daná strategie vedení KSČ vítána na všech úrovních konzervativního stranického aparátu.¹⁸³

Již v první fázi vnitrostranické debaty o XX. sjezdu KSSS politbyro postřehlo, že kritika byrokratismu vzbudila velký ohlas. Mnozí straníci poukazovali na přebujelost

178 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva č. 13 – Zasedání okresních výborů ke zprávě Ústředního výboru KSČ o výsledcích XX. sjezdu, 7. 4. 1956.

179 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 34, 12. 4. 1956.

180 SOkA Kolín, f. KSČ-OVK, inv. č. 34, Zápis ze zasedání OV KSČ, rozšířeného o MV KSČ Kolín a aparát OV KSČ dne 5. 4. 1956.

181 Tamtéž, inv. č. 077, Zápis usnesení BOV KSČ v Kolíně ze dne 31. května 1956; tamtéž, Zápis usnesení BOV KSČ v Kolíně dne 7. června 1956.

182 J. Pelikán tvrdí, že ze strany byly vyloučeny především osoby, které hlasovaly pro svolání mimořádného sjezdu. Vedoucí činitelé KSČ požadovali od jejich organizací změnu stanoviska pod pohrůzkou rozpuštění. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 88.

183 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: *The „Club of Politically Engaged Conformist“?*, s. 11.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

správních i hospodářských orgánů a kritizovali údajně zbytečné mezičlánky vedoucí k neefektivnosti řízení a řešení problémů. Objevovalo se volání po větším zapojení „pracujících kolektivů“ při odstraňování nedostatků.¹⁸⁴ Vedení KSC uvedené myšlenky přijalo za své, čemuž odpovídala i vystoupení zástupců ústředního výboru na březnových okresních stranických konferencích. Byrokratismus a rozbujelost státního aparátu označovali za fenomény, které vyvolávají oprávněnou nespokojenost pracujících. Především „málo iniciativní a reálných poměrů v závodech neznalí byrokraté“ v hospodářském aparátu měli být přímo zodpovědní za brždění rozvoje země; jejich činnost se stavěla na roveň rozkrádání či výrobě zmetků.¹⁸⁵ Jednalo se nepochybně o novou mobilizační formu související s jistou proměnou identity státně socialistických diktatur v roce 1956, na niž poukazuje historik Pavel Kolář. Představu smrtelného zápasu proti nepříteli nahradil vícevrstvý obraz světa. Dosavadní klíčový antagonismus mezi komunismem a kapitalismem doplnily další protiklady, například socialistická demokracie versus byrokracie.¹⁸⁶ Za negativními jevy tak oproti minulosti nebyly vždy nutně hledány nepřátelské úmysly.

Boj proti byrokratismu představoval vhodnou tezi nejen z pohledu ústředí KSČ. Velmi pozitivní odezvu našel mezi okresní stranickou garniturou. Nesl v sobě totiž jistý příslib decentralizace, a tudíž i posílení rozhodovacích pravomocí nižších stranických grémií a orgánů státní správy.¹⁸⁷ Byrokratismus navíc představoval ze své podstaty převážně systémový jev a s případným řešením se muselo začít v nejvyšších mocenských patrech.¹⁸⁸ Lokálním funkcionářům KSČ tak akcentování tohoto závěru XX. sjezdu KSSS pomáhalo odvést kritiku členské základny, která se snažela na mnohdy špatně fungující okresní výbory. Na plénu MěV KSČ v Plzni v reakci na Širokého tezi o „lenosti myslet“ zaznělo obvinění, že tímto neduhem trpěli především členové vlády a ústředního výboru, kteří by se měli dělníkům zodpovídat za svou práci. Zaznělo také tvrzení, že nebýt moskevského sjezdu, tato praxe by pokračovala.¹⁸⁹ Výpady proti byrokratismu na okresní úrovni často mířily i na krajské výbory KSČ, které měly negativně ovlivňovat činnost okresních stranických aparátů. Typickým příkladem takového postupu bylo Příbramsko.¹⁹⁰ Regionální stranické orgány zase mnohdy svalovaly vinu za byrokratis-

184 NA, f. 1261/0/11, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956.

185 Tamtéž, f. 1261/2/33, a. j. 3062, Zpráva z městské konference v Plzni konané 17.–18. 3. 1956; tamtéž, a. j. 3076, Protokol z okresní konference KSČ v Tachově, konané dne 17. a 18. března 1956 – Druhý den zasedání.

186 KOLÁŘ, Pavel: *Strana jako utopie*, s. 232.

187 Předpokládalo se zjednodušení organizace plánování, decentralizace zásobování a obecné odstraňování tuhé centralizace. Mělo dojít též k přenesení větších hospodářských pravomocí na ministry a následně směrem dolů až k ředitelům závodů. Počítalo se i s omezováním počtu ministerstev a státních úřadů. Proklamovalo se též posílení úlohy národních výborů v oblastech zdravotnictví, hospodářství, školství a kultury. *SOkA Tachov*, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 121, Usnesení Ústředního výboru KSČ ze dne 20. dubna 1956.

188 Tyto myšlenky zazněly například na plénu OV KSČ Tachov. Omezování byrokracie sice mělo začít na základě kritiky zdola, nikoliv však přímo v okresech, nýbrž v ústředí. Tamtéž, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin.

189 AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956.

190 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 55, 22. 5. 1956.

Matěj Bílý

mus na ústřední výbor. Na zasedání plzeňského KV KSČ bylo v tomto směru poukázáno, že pokyny z ústředí přicházejí do krajů a okresů kvůli byrokratickým procedurám pozdě, v důsledku čehož nelze záležitosti důkladně projednat a připravit jejich řádnou realizaci.¹⁹¹ Část straníků nicméně naopak věřila, že byrokratismus není produktem politiky vedoucích představitelů, ale naopak jde o svébytný fenomén, který brání kontaktu mezi lidem a stranickými špičkami. V některých segmentech KSČ přetrvával silný etos předních funkcionářů, což vedlo k prezentaci značně naivních názorů, zcela odtržených od reálného fungování politicko-hospodářských mechanismů.¹⁹² Na nižší stranické úrovni tak byl byrokratismus často spojován s rozhodováním bez znalosti situace v podnicích, což mělo vést k problémům při plnění ambiciózních postavených hospodářských plánů.¹⁹³

Dubnové plénum ÚV KSČ boj proti byrokratismu prezentovalo jako jeden z klíčových úkolů aplikace závěrů XX. sjezdu KSSS v československých podmínkách. Usnesení ústředního výboru účelově vyzdvihovalo kritiku, která ve vnitrostranické debatě zazněla na adresu byrokratismu a tuhé centralizace a z nich vyplývajícího omezování iniciativy pracujících či potlačování pravomocí nižších organizací. Vedení KSČ přislíbilo vypracovat opatření na zlepšení plánování hospodářství, snížit počty pracovníků hospodářského a státního aparátu a zjednodušit administrativu. Ve skutečnosti se stranické ústředí k realizaci těchto proklamací stavělo velmi vlažně. Zpráva pro regiony konstatovala, že jde o „hluboký a složitý problém“, který vyžaduje dobrou přípravu a kolektivní posouzení¹⁹⁴ a decentralizaci je nutné zahájit s „velkou rozvahou“, aby nepříznivě neovlivnila hospodářství země.¹⁹⁵ Nutno dodat, že samotný pojem byrokratismu, podobně jako kolektivní vedení a kult osobnosti, byl v rámci KSČ chápán různě. Mnohdy se objevovaly jeho účelové, politicky využitelné interpretace. Člen politbyra Zdeněk Fierlinger ho například na sjezdu spisovatelů v dubnu 1956 přímo spojil s kultem osobnosti. Konstatoval, že mnozí byrokraté v Československu *prohnutí shora až dolů kultem osobnosti, nekriticky přejímali nejrůznější dogmata a násilně je uplatňovali mocí svého aparátu*.¹⁹⁶

191 V roce 1955 se plných 22 zasedání KV KSČ Plzeň konalo na popud ústředního výboru. Takové schůze nebývaly dobře připravené; většinou se pouze přepsalo usnesení centra a většina bodů zůstávala na papíře. SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

192 Na plénu plzeňského KV KSČ byla v tomto ohledu zmíněna návštěva A. Zápotockého v dílnách plzeňských Závodů V. I. Lenina, kdy jeden z dělníků k prezidentovi přistoupil a postěžoval si mu na nedostatek materiálu. Příběh měl vyvrátit obvinění, že vedoucí straníční funkcionáři nechodí mezi lidi. Naopak, právě oni měli napravovat neschopnost byrokratů a zajistit přísun materiálu. Tamtéž.

193 ZAOP, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956; AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 15, Zápis ze schůze pléna Městského výboru KSČ v Plzni dne 16. 5. 1956; NA, f. 1261/0/11, sv. 100, a. j. 116/1, Závěry z projednávání usnesení ÚV KSČ, 2. 5. 1956.

194 Odkaz na kolektivnost řešení navozující očekávání, že do procesu budou zapojeny i nižší stranické instance, mohl být ryze instrumentální. Nejenže odrážel aktuální rétoriku kladoucí důraz na kolektivní vedení, ale předcházal také případné kritice nižších pater KSČ, že ústředí v otázce boje proti byrokratismu nepostupuje dostatečně razantně.

195 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa (nedatováno, 1956).

196 Cit. dle BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 91.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

Zdá se, že výpady proti „všudypřítomným byrokratům“ v nižších patrech KSČ představovaly povětšinou obecné, v zásadě běžné pranýřování úřednictva a potažmo elit ze strany manuálně pracující části členské základny. Na červnové II. celostátní konferenci KSČ však špičky strany formálně přijaly tyto principy za své. Novotný přišel se svébytným výkladem boje proti byrokratismu – měl být soustavný a rozhodný, ale také spjatý s vyvracením „trockistických názorů“. Byrokraty obvinil z přetváření „třídně-socialistického“ charakteru československého státního zřízení. Podle něj se jednalo především o lidi zatížené maloměšťáctvím a buržoazní ideologií. Jmenoval studenty, část inteligence, některé pracovníky centrálních úřadů a institucí.¹⁹⁷ Příznačně se jednalo o skupiny obyvatelstva, které se v diskusi o XX. sjezdu KSSS projeví z pohledu vládnoucích struktur nejproblematičtěji.¹⁹⁸ Stranické vedení tedy dokázalo využít faktu, že v členské základně – a potažmo širší veřejnosti – nalezlo tažení proti byrokratismu podporu. Vtisklo mu svou vlastní preferovanou podobu. Skutečnost, že ústředí KSČ reflektovalo nálady členské základny, tedy v zásadě řadového obyvatelstva, je dalším důkazem toho, že státně-socialistická diktatura rozhodně nebyla ryze jednosměrným vztahem mezi ovládajícími a ovládanými, ale mezi oběma skupinami docházelo k mnohem dynamičtější interakci.

Zmíněná II. celostátní konference KSČ znamenala konec nadějí pro ty, kteří doufali, že pod vlivem XX. sjezdu KSSS projde revizí i generální linie strany stanovená koncem 40. let. Novotný však na jednání lakonicky konstatoval, že ji není třeba měnit, jelikož je správná; problémy se měly projevit pouze v její realizaci. Předpoklad politbyra, že delegáti tento postup schválí, se ukázal jako správný. I v případě silné kritiky na adresu byrokratismu a přebujelosti státního a hospodářského aparátu nikdo nepátral po konkrétních vinících, natož aby obvinil členy stávajícího vedení. Delegáti naopak vyjádřili ústřednímu výboru naprostou důvěru.¹⁹⁹ Do značné míry se jednalo i o odraz tehdejších nálad v části stranických organizací. Zpráva byra KV KSČ v Praze kupříkladu s potěšením konstatovala, že právě boj proti byrokratismu, konkrétně rychlá a skutečná realizace avizovaného přesunu administrativních sil do manuální výroby, i další hospodářská témata rezonovala na přelomu května a června na členských schůzích v kraji nejvíce.²⁰⁰ Po celostátní konferenci se pak v rámci stranické debaty duch XX. sjezdu KSSS projevoval v zásadě pouze ve smyslu, že schůze měly oproti minulosti kritičtější charakter. Hlavním tématem pak byly závazky II. pětiletky, případně právě tvrdé útoky na centralizaci hospodářství a byrokratismus. Mnohde však avizované plány byly přijímány s jistou nedůvěrou. Na okresní úrovni, konkrétně na Kolínsku, se objevovaly obavy,

197 Tamtéž, s. 99.

198 Některé výzvy vysokoškolských studentů v souvislosti s XX. sjezdem KSSS a podoba pražského majáles vzbudily v části stranických organizací velmi negativní ohlas. Objevilo se volání po prověření profesorského sboru a zlepšení výběru studentů ve smyslu většího prověřování jejich třídního původu. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 55, 22. 5. 1956; K studentským aktivitám v roce 1956 srov. MATTHEWS, J. P. C.: Majales: The Abortive Student Revolt in Czechoslovakia in 1956. In: *Cold War International History Project*, Working Paper 24, Washington 1998; MARUŠIAK, Juraj: Slovenskí studenti v roku 1956. In: BLAHA, Anton a kol.: *Pyžamová revolúcia*. Nebojsa, Bratislava, 2007, s. 7–64.

199 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 145–146.

200 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 194, Stranická informace číslo 58, 12. 6. 1956.

Matěj Bílý

zda chystaná decentralizace a posílení pravomocí národních výborů ve skutečnosti nepovede k nárůstu jejich aparátů, tedy k další byrokratizaci.²⁰¹

Kromě boje proti byrokratizaci je možné pozorovat snahu stranického aparátu stáčet diskusi o XX. sjezdu KSSS k avizovanému zvyšování životní úrovně, které bylo mnohdy záměrně nadřazováno debatě o kultu osobnosti a dalších výše uvedených problémech. Výsadní postavení v tomto směru zaujalo zkrácení denní pracovní doby z osmi na sedm hodin při zachování stávajících mezd, které moskevský sjezd zvěstoval. Vedení KSČ se ve skutečnosti k takovému kroku stavělo od počátku váhavě. Politbyro již začátkem března s patričním ideologickým zdůvodněním konstatovalo, že tak závažné opatření vyžaduje pečlivou přípravu, a proto ho nelze očekávat bezprostředně. S jeho realizací se proklamativně počítalo až ke konci II. pětiletého plánu. Vše se mělo odvíjet od růstu produktivity práce.²⁰² Tato interpretace byla opět tlumočena nižším instancím KSČ prostřednictvím referentů ústředního výboru na zmíněných březnových okresních konferencích.²⁰³ Poselství v sobě neslo značný mobilizační potenciál. Jan Hlína kupříkladu zdůraznil, že realizace opatření závisí nejen na produktivitě práce, ale i na zamezení porušování disciplíny či ničení státního majetku. Kriticky poukázal na to, že mnoho pracovníků dává přednost „pohodlnému životu“ a ve své práci mají značné rezervy. Jestliže KSČ dle Hlínových slov musela doposud bojovat s *treťubodnou nedbalostí a lhotejností mnoha vedoucích pracovníků* vůči inovacím ve výrobě, nové úkoly si žádaly tepat takové „zlořády“ daleko ostřeji a odstraňovat je z pozic.²⁰⁴

Již bylo řečeno, že upozadování politických témat se v první fázi debaty nesetkávalo u straníků s velkým pochopením. Krácení pracovní doby i tak vzbudilo u členské základny značný ohlas a vyjma několika projevů nedůvěřivosti a výpadů²⁰⁵ bylo přijímáno veskrze pozitivně.²⁰⁶ Krajská stranická garnitura v tématu tak viděla způsob, jak tlumit nespokojenost členské základny, která se v souvislosti s XX. sjezdem KSSS drala na povrch po březnovém zasedání ústředního výboru. Na plénu KV KSČ v Praze příznačně zaznívaly apely, aby se diskuse v základních organizacích stácela právě k zavedení sedmihodinové pracovní doby, ambiciózní II. pětiletce a dalším hospodářským otázkám jako zvýšení důchodů a odstraňování ztrát ve výrobě.²⁰⁷ Na druhou stranu si nezane-

201 Tamtéž, Stranická informace číslo 62, 3. 7. 1956.

202 Politbyro argumentovalo tím, že Československo se na rozdíl od SSSR stále nachází ve fázi přechodu od kapitalismu k socialismu a v zemi zůstávají zbytky „vykořisťovatelských tříd“. NA, f. 1261/0/11, sv. 87, a. j. 105/12, Stanovisko politického byra ÚV KSČ k některým otázkám, které vyplynuly z jednání XX. sjezdu KSSS, 1. 3. 1956.

203 SOkA Kolín, f. KSČ-OVK, inv. č. 8, Okresní konference KSČ Kolín 17. a 18. března 1956; NA, f. 1261/2/33, a. j. 3062, Zpráva z městské konference v Plzni konané 17.–18. 3. 1956.

204 Tamtéž.

205 Objevily se například spekulace, zda SSSR nezavádí sedmihodinovou pracovní dobu z nouze, aby odvrátil nezaměstnanost. V Plzeňském kraji byly zaznamenány názory, že ke krácení pracovní doby by bylo možné přistoupit ihned, pokud by se omezilo zbrojení. SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva II., 19. 4. 1956.

206 NA, f. 1261/0/11, sv. 90, a. j. 108/7, Zpráva o průběhu kampaně po XX. sjezdu KSSS, 17. 3. 1956; SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 34, Informační zpráva o schůzové činnosti od 18. 3.–24. 3. 1956; SOkA Kolín, f. KSČ-OVK, inv. č. 8, Okresní konference KSČ Kolín 17. a 18. března 1956.

207 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Protokol z rozšířeného zasedání Krajského a městského výboru Komunistické strany Československa v Praze, v úterý dne 3. dubna 1956 v budově sekretariátu KV KSČ.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

dbatelná část funkcionářů i členské základny KSČ uvědomovala, že praktická realizace monstrózních příslibů bude krajně obtížná a nevyhnutelně narazí na reálné ekonomické možnosti země. V Plzeňském kraji si mnoho dělníků nedokázalo představit patřičný nárůst produktivity práce potřebný ke splnění vytyčeného plánu při zavedení kratších směn.²⁰⁸ Na plénu pražského KV KSČ v té souvislosti padlo upozornění, že situace nutně povede k většímu počtu přesčasových hodin. To však přinášelo problémy, jelikož některým podnikům na jejich proplacení mnohdy nezbývaly prostředky.²⁰⁹ Podobná varování zaznívala i po II. celostátní konferenci KSČ. Čestmír Císař tak na červencovém plénu KV KSČ v Plzni zdůraznil, že příslibené zvyšování životní úrovně – především snižování cen²¹⁰ a krácení pracovní doby – musí proběhnout organizovaně a plánovitě. Strana proto měla rázně odmítat „nesprávné názory“ a požadavky v této oblasti, jelikož hrozilo vykoupení veškerých zásob, výpadky zásobování, inflace a celková hospodářská katastrofa. KSČ tak dle Císaře měla mít odvalu obyvatelstvu přiznat, že některé požadavky nyní nelze splnit.²¹¹

Pracovní doba tak nakonec byla zkrácena symbolicky – nový pracovní týden měl počínaje 1. říjnem 1956 namísto dosavadních 48 o dvě hodiny méně. Hlášení z Olomouckého kraje ukazují, že i tento posun obyvatelstvo přijalo pozitivně. Pracovníci navíc velmi oceňovali, že mzdy zůstaly na stejné úrovni, v některých odvětvích se i zvýšily.²¹² Lze tak plně souhlasit s tvrzením Muriel Blaive, že ekonomická situace v ČSR v 50. letech byla pro většinu obyvatel přijatelná. To nepochybně výrazně přispělo ke skutečnosti, že XX. sjezd KSSS nevyvolal v československých podmínkách větší politicko-společenskou krizi. Nebyl rozšířen například hlad, který byl jedním z hlavních motorů poznaňské revolty v sousedním Polsku. Navíc snižování cen a zvyšování platů po roce 1953 životní úroveň nezanedbatelného procenta Čechů a Slováků skutečně zlepšilo.²¹³ Bezprostředně po březnovém plénu ÚV KSČ navíc *Rudé právo* avizovalo zvýšení platů vybraných skupin dělníků i inteligence. V měsících následujících po XX. sjezdu KSSS pak politbyro projednalo řadu dalších otázek souvisejících se zvyšováním životní úrovně, například valorizaci nízkých důchodů, problém bytové výstavby či zkvalitnění lázeňské péče a závodní rekreace.²¹⁴

208 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva II., 19. 4. 1956.

209 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

210 Snižování maloobchodních cen, které ostatně probíhalo i v SSSR, považovalo vedení KSČ za hlavní prostředek zvyšování životní úrovně. K první vlně zlevňování přistoupilo již v roce 1953 a do konce roku 1956 se opakovala ještě pětkrát. Během té doby ceny potravin poklesly o citelných 18 %. PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 148.

211 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 13. schůze KV-KSČ v Plzni dne 30.–31. 7. [19]56.

212 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 112, inv. č. 61, Informační zpráva I. oddělení KV KSČ v Olomouci ze dne 20. X. 1956.

213 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 302–303.

214 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu...*, s. 148–149.

Matěj Bílý

Spory o pokračování „třídního boje“

Zažitě stereotypy uvnitř KSČ se každopádně měnily velmi pozvolna. Ilustruje to i debata o sporném postupu bezpečnostních složek z předchozích let, kterou XX. sjezd KSSS rozpoutal. Hojně se opakovala teze, že s koncem „revoluční fáze“ budování socialismu musí i v československých podmínkách stranické, správní, bezpečnostní i justiční instituce působit méně represivně a více výchovně.²¹⁵ Koncept značně souvisel s akcentem dodržování tzv. socialistické zákonnosti.²¹⁶ Kritika však směřovala především na dosavadní šikanu funkcionářů KSČ a loajálního obyvatelstva ze strany příslušníků bezpečnosti.²¹⁷ Na pokračování tvrdého postupu vůči „nepřítelům“ panovala shoda a mnoho stranických funkcionářů represe nadále preferovalo.²¹⁸ Člen pražského KV KSČ František Vodsloň, který upřednostňoval ideologické působení, poukázal, že ho nejmenovaný člen ústředního výboru pokáral slovy: *Víš, soudruhu, ty bys měl mít víc tvrdosti, měl bys nosit šavli.*²¹⁹

V těchto intencích v nižších patrech strany často zaznívaly obavy, aby realizace závěrů XX. sjezdu KSSS nepřinesla nežádoucí oslabení „bdělosti a ostráživosti“, kterého by mohli využít odpůrci komunistické moci.²²⁰ Zahrnovaly nejen varování před „reakčními názory“ šířícími se mezi dělníky. Někdy se radikalita stupňovala, například v požadavcích na trestání celých kulackých rodin, včetně dětí, na které poukazuje Jaromír Mrňka ve své analýze dvou okresů, Šumperku a Zábřehu. Dění v okresech mimo Olomoucký kraj na druhou stranu jinou Mrňkovu tezi vyvrací. Nedá se totiž paušálně tvrdit, že by se vnitrostraniční zastánci vyhoceného třídního boje v důsledku debaty o XX. sjezdu KSSS dostali na nějaký čas do defenzivy a otázka třídních nepřátel se znovu vrátila později, především v souvislosti s maďarskými a polskými událostmi a další fází socializace

215 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956; SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířeného o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9. hodin; tamtéž, k. 121, Usnesení Ústředního výboru KSČ ze dne 20. dubna 1956.

216 Její lepší prosazování měla podpořit novelizace trestního řádu, která by zajistila vzájemnou kontrolu práce bezpečnostních orgánů, prokuratury a soudů. Úprava trestního zákona pak měla posílit výchovnou funkci justičních orgánů. Zvýšen měl být i dozor prokurátorů nad dodržováním socialistické zákonnosti a zaveden institut vyšetřujícího soudce, který by zkvalitnil vyšetřování a prohloubil důkazové řízení. Tamtéž.

217 Kritika se rozhodně neomezovala na procesy s loajálními komunisty. Na Plzeňsku se poukazovalo například na přehnané tresty sociálnědemokratických novinářů a konání tajných procesů s nimi, především případu Šnajdra a Průchy, kteří byli odsouzeni na 12, resp. 16 let. AMP, f. MěV KSČ v Plzni, k. 55, Zápis ze schůze byra MV KSČ ze dne 19. 4. 1956; ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956; SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956; SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Informační zpráva č. 13, 7. 4. 1956.

218 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 11. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. dubna 1956.

219 SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956.

220 Tamtéž, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956; tamtéž, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 2. května 1956; SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956; tamtéž, Zápis 13. schůze KV-KSČ v Plzni dne 30.–31. 7. [19]56.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

vesnice v následujících letech.²²¹ Pokračování kolektivizace a tvrdý postup proti tzv. kulakům zpochybněný revizí stalinské teze o zostřování třídního boje tvořily klíčové téma vnitrostranické diskuse o XX. sjezdu KSSS například na Příbramsku. Tato tendence se projevila již během tamní březnové okresní stranické konference, kdy vedoucí tajemník OV KSČ v Příbrami František Červenka a zástupce KV KSČ v Praze Josef Jaroš zdůrazňovali právě význam pokračování boje proti kulakům a potažmo všem třídním nepřítelům.²²² Okresní prokurátor Tomáš Lipták dokonce prohlásil, že potlačování kulaků na Příbramsku donedávna zaostávalo a okres se nedržel poučky o zostřování třídního boje na vesnici. Apeloval, aby u pracujících byla vůči kulakům podněcována nenávisť.²²³ Mírná kritika dosavadního tvrdého postupu sice zazněla také, ale pouze z úst řadových delegátů.²²⁴ Byro OV KSČ v Příbrami rozhodně nepočítalo s výraznějším zpomalením tempa, či dokonce zastavením kolektivizace. Naopak, v polovině dubna, tedy v době, kdy diskuse o závěrech XX. sjezdu byla v plném proudu, vydalo směrnici, která žádala vytváření „politických podmínek“ pro zakládání nových JZD.²²⁵ Je příznačné, že ve stranických organizacích okresu pak i po II. celostátní konferenci KSČ rezonovala především aktuální směrnice ústředního výboru o boji proti kulakům.²²⁶

Nelze samozřejmě tvrdit, že v otázce, zda dál „drtit kulaky“, či naopak zmírnit represe panovala v KSČ shoda. Situace se okres od okresu lišila, obviňování zastánců tvrdého postupu z praktikování kultu osobnosti, o němž Mrňka píše, bylo zřejmě specifickým jím analyzovaného okresu Zábřeh. Naopak, obavy z případného zmírnění kurzu vůči kulakům se objevily na Plzeňsku²²⁷, Olomoucku²²⁸, stejně jako v Pražském kraji.²²⁹ V tomto směru se snažili rozptýlit pochybnosti v okresech a krajích zástupci stranického ústředí. Již zmíněný instruktor ÚV KSČ Dragoun například na plénu OV KSČ Tachov zdůraznil, že existuje rozdíl v tom, zda je komunista hrubý na „nepřátele“, či na spolupracovníky, jak činil Stalin. Deklaroval, že tvrdý přístup je někdy nutný: *My víme,*

221 Mrňka upozorňuje na případ Boženy Ferdinandové z okresní prokuratury Zábřeh, která vystoupila na plénu OV KSČ proti benevolenci vůči třídním nepřítelům, načež byla v debatě sama obviněna z pšetrování kultu osobnosti. Srov. MRŇKA, Jaromír: *Světlavá periferie*, s. 161–162, 169–170.

222 *SOkA Příbram*, f. KSČ-OVP, k. 2, Okresní konference KSČ Příbram 17. a 18. března 1956; tamtéž, diskuse č. 14.

223 Tamtéž, diskuse č. – s. Dr. Tomáš Lipták, okresní prokurátor.

224 V zásadě se jednalo o obranu zemědělců, kteří nevládali plnit dodávky. Objevila se kritika, že jsou všichni označování za kulaky, ačkoliv takové „vulgární označení“ může mít závažné následky. Zazněl i názor, že stranická linie se v této otázce na Příbramsku neinterpretovala správně a do seznamu vesnických boháčů byli často zařazováni i střední zemědělci. Tamtéž, diskuse č. 22; diskuse č. 24.

225 Tamtéž, k. 8, Zápis ze zasedání BOV KSČ dne 12. dubna 1956.

226 Tamtéž, k. 3, Zápis ze zasedání OV KSČ v Příbrami, konaného 19. června 1956.

227 Zaznamenány byly například v Horšovském Týně či v Rokycanech, kde okresní stranická garnitura kritizovala údajné odpouštění dodávek kulakům, což mělo brzdit zvyšování zemědělské výroby. *SOA Plzeň*, f. KSČ-ZKVP, k. 126, Hodnocení aktivit k projednání výsledků XX. sjezdu KSSS na okresech v Plzeňském kraji, 24. 3. 1956.

228 František Fišmistr, vedoucí tajemník OV KSČ Litovel, například poukázal na to, že „administrativní opatření“ proti kulakům je možno realizovat rychleji než politické přesvědčování, a vysvětlil, že aktuální taktika často spoléhá na „špagát“, který kulaka přiskřípne, a ten poté spíše vstoupí do JZD. *ZAOPO*, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 3.–4. dubna 1956.

229 *SOA Praha*, f. KSČ-SKVP, k. 193, Stranická informace číslo 40, 18. 4. 1956.

Matěj Bílý

že kulak pracuje proti naší straně a proti našim zájmům. My jej potřebujeme politicky odhalit. Jsou tam členové strany a funkcionáři, a když mají vypovídat, tak to odmítnou. Nechtějí otevřeně ukázat na toho, kdo je lump.²³⁰ Daný postoj dobře odrážel oficiální strategii vedení strany. Novotný na březnovém plénu ÚV KSČ po Chruščovově vzoru sice Stalinův zákon o zostřování třídního boje v průběhu výstavby socialismu odsoudil, zároveň však tvrdě zaútočil na kulaky a „vykořisťovatelské třídy“ brzdící kolektivizaci.²³¹ Dubnové plénum ÚV KSČ pak konstatovalo, že s ohledem na politicko-hospodářskou situaci v zemi není třeba postoj vůči kulakům a socializaci zemědělství revidovat. V platnosti tedy zůstávala klíčová směrnice vydaná ústředním výborem v červnu 1955 a otázky spojené s bojem proti kulakům měly nadále řešit především lokální státní či stranické organizace, které se dobře orientovaly v místních poměrech.²³²

Skutečnost, že se na krajské úrovni situace lišila region od regionu, dokumentuje velmi rozdílný průběh plén pražského a plzeňského KV KSČ, která se uskutečnila na přelomu dubna a května. Byť i v Praze šlo zaslechnout typická varování před situací, kdy kulaci pronikají do družstev či je dokonce sami zakládají, zazněly poměrně kritické názory na dosavadní řešení „kulacké otázky“. Zpochybnění se dočkal především přístup, kdy za kulaka býval označen každý zemědělec vlastníci více než 15 ha půdy.²³³ V tomto smyslu vystoupil na plénu dokonce i prezident Zápotocký. Odsoudil případy bezpráví a „zavírání z libovůle“ a přiznal, že mnohdy jsou nižšími stranickými funkcionáři perzekvováni i dobří hospodáři, kteří proti komunistické moci aktivně nevystupují.²³⁴ Naopak v Plzni rezonovala kritika práce krajského lidového soudu, který osvobodil několik kulaků vytipovaných místními stranickými orgány k exemplárnímu potrestání v odvetě za šíření „šeptandy“ ohledně závěrů moskevského sjezdu. Zazněl tak apel k prověření činnosti soudu. Zástupce plzeňské Veřejné bezpečnosti Josef Herian zase členy stranického krajského výboru ujistil, že represivní orgány budou proti kulakům vystupovat ještě tvrději než doposud. Premiér Široký pak přítomným vysvětlil, že ústup od Stalinovy teze o zostřování třídního boje neznamena konec platnosti rezoluce ÚV KSČ z června 1953, která vyhlásila kurz zatlačování a omezování kulaků. Argumentoval odkazem na Leninovo dílo, ve kterém šlo najít poučky o ostrých formách třídního boje při potírání buržoazie, kterou v československých podmínkách měli dle Širokého interpretace představit právě kulaci. Mírnou změnu přístupu naznačoval pouze důraz na „politickou izolaci kulaka“.²³⁵

230 SOkA Tachov, f. KSČ – OV 1945–1988, k. 9, Zápis z 2. schůze okresního výboru KSČ v Tachově, rozšířené o členy místního výboru KSČ v Tachově a členy referentského sboru konané 5. dubna 1956 od 9 hodin.

231 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 62.

232 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa (nedatováno, 1956).

233 Člen KV KSČ Praha Václav Hruška doporučoval kulaka definovat tak, že na jeho půdě pracují více námezdní síly než jeho rodina.

234 Zápotocký poukázal na známou situaci, kdy při „zatlačování kulaků“ byli zavírání lidé, kteří neplnili dodávky z důvodu, že je předtím odpovědné osoby zbavily možnosti tak učinit. Mnozí zemědělci se kupříkladu chtěli vzdát půdy, jelikož na její obdělání neměli síly, ale straníční funkcionáři tomu zamezovali a raději preferovali jejich vystěhování a uvěznění za neplnění dodávek. SOA Praha, f. KSČ-SKVP, k. 41, Záznam diskuse na plenárním zasedání Středočeského KV KSČ ze dne 28. dubna 1956.

235 SOA Plzeň, f. KSČ-ZKVP, k. 32, Zápis 12. zasedání krajského výboru KSČ v Plzni ze dne 3. května 1956.

Reakce již bourá pomníky a my... teprve projednáváme!

V Olomouckém kraji se tvrdý přístup mísil se závěry XX. sjezdu KSSS. Diskuse na plénu KV KSČ v Olomouci byla plná výzev k pokračování perzekuce kulaků – „úhľavných nepřátel lidu“, jejich „odhalování“ a zakládání JZD. Zazněla varování, že mnoho stranických funkcionářů na nižších úrovních má tendenci podceňovat nebezpečí, jež kulaci představují. KV KSČ tak měl v tomto směru soustavně působit na členskou základnu, avšak i v případě kulaků se nyní měla dodržovat socialistická zákonnost. Tomu odpovídalo varování, že po XX. sjezdu KSSS je nutné zaměřit třídní boj a pozornost bezpečnosti právě vůči těm „kapitalistickým zjevům“ a kulakům, kteří páchají trestnou činnost rafinovaně, a tudíž je obtížné je odhalit. Zástupce ÚV KSČ Havlín si v té souvislosti posteskl, že za současné situace, kdy lze kulaky stíhat, pouze pokud neplní své povinnosti, bezpečnost často nedokáže dané osoby potrestat ani v případech, kdy je jim vina prokázána.²³⁶ Není tedy s podivem, že olomoucký KV KSČ označil vyjasnění přístupu ke kulakům za jeden z akutních teoretických problémů strany.²³⁷

Závěrem

Vnitrostraničká diskuse po XX. sjezdu KSSS dobře odráží celkové poměry panující v KSČ v polovině 50. let. Na nižší stranické úrovni mnohdy stále neexistovaly skutečně účinné komunikační mechanismy. KSČ také rozhodně nepředstavovala názorově jednotnou entitu. Jako problematická, kontraproduktivní a do značné míry neudržitelná se ukázala tendence potlačovat šíření informací v rámci strany. V rozkolísané atmosféře vedla k dalšímu podlomení důvěry části členské základny ve fungování aparátu KSČ. Odpůrci větší otevřenosti se přitom nacházeli na všech úrovních stranické hierarchie; rozhodně nešlo jen o rozpor mezi koncepcí vedení KSČ a názory členské základny. Naopak, debata o závěrech moskevského sjezdu umožnila – byť do značné míry autoritativně – nastolit ve straně jistý názorový konsenzus. Nespokojenost s nenaplněním některých příslibů se dařilo do značné míry odvádět pomocí artikulace jiných, atraktivních témat.

Především se na pozadí uvedené diskuse projevil hluboký rozpor mezi tendencí zachovat některé prvky typické pro stalinskou formu vlády a pokusem o její revizi. Zdaleka ne všechny změny, které v československém prostředí moskevský sjezd a následná debata podnítily, byly v nižších patrech KSČ přijímány bez výhrad. Pozitivní ohlas každopádně zaznamenala proměna narativů, na nichž státně socialistická diktatura budovala svou legitimitu. Docházelo k ní ostatně od roku 1953 a dění po XX. sjezdu KSSS ji v československých podmínkách pouze akcelerovalo – opuštění vyhrocené rétoriky ve vztahu k mezinárodní situaci a zastavení represí vůči loajálním segmentům společnosti²³⁸ měly jít ruku v ruce s větší orientací na spotřebu a životní úroveň obyvatelstva

236 ZAOPO, f. KV KSČ Olomouc, k. 15, inv. č. 20, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956.

237 Tamtéž, Resoluce ze zasedání krajského výboru KSČ v Olomouci ve dnech 27.-28. dubna 1956.

238 Na plénu KV KSČ Olomouc kupříkladu příznačně zaznělo, že boj proti kultu osobnosti nesmí mít pouze podobu obnovení upřímných vztahů mezi komunisty, ale je třeba navázat i důvěryhodnější vztahy s bezpartajními, bez nichž se výstavba socialismu neobejde. Tamtéž, Zápis ze zasedání KV KSČ v Olomouci, které se konalo 27. a 28. dubna 1956. Stejně tak vedoucí tajemník OV KSČ Kolín Josef

Matěj Bílý

a s tím spojeným zlevňováním potravin, zvyšováním mezd a důchodů a omezováním pracovní doby. Nelze přitom opomenout, že již na jaře 1956 si nezanedbatelná část funkcionářů KSČ uvědomovala, že praktická realizace mnohdy pompézních příslibů bude krajně obtížná a nevyhnutelně narazí na hospodářské kapacity země.

Machota varoval před iluzí, že v socialismu budou všichni lidé smýšlet stejným způsobem. Důležité podle něj bylo, aby i bezpartajní a politicky pasivní jedinci svou prací přispívali k budování socialismu. *SOka Kolín*, f. KSČ-OVK, inv. č. 8, Zhodnocení konference vedoucím tajemníkem soudruhem Machotou (nedatováno, zřejmě 18. 3. 1956).